

KUR'ÂN'DA ÜÇ AĞAÇ TÜRÜ YAHUT BAZI ÂYETLERİN ANLAMLARINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Nihat UZUN *

Özet

Kur'ân-ı Kerim'in doğru anlaşılması, onun bir hayat kitabı olarak işlev görmesi açısından son derece önemli bir meseledir. Onun doğru anlaşılması şüphesiz birtakım kurallara bağlıdır. Bu kuralların başında ise onun Arapça bir hitap/kitap oluşunu devamlı hatırd tutmak gelmektedir. Kur'ân Arapça diliyle indirilmiştir. Bu sebeple onun anlamı öncelikle Arapça içinde tam olarak ortaya konmalıdır. Üstelik bu Arapça her döneme hitap eden bir Arapça değil, öncelikle Kur'ân'ın indiği dönemde ve kültür içinde yaşayan Araplara hitap eden bir Arapça'dır. Dolayısıyla Kur'ân'daki âyetlerin ne dediğini iyice anlamak için öncelikle miladi yedinci asırda yaşayan Arapların onu nasıl anladığına bakılmalıdır. Bu makalede biz de bu kuraldan hareketle, bazı ağaçların anlatıldığı bazı âyetlerin anlamlarına yeniden bakmak istedik.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Arapça, İlk Muhataplar, Ağaçlar.

Three Types of Tree in the Qur'ân or Rethinking of the Meaning of Some Verses

Abstract

The correct understanding of the Qur'ân is a very important issue in terms of its service as a life book. Its correct understanding, no doubt, depends on certain rules. The very first of these rules is to keep in mind continuously that it is an Arabic address/book. The Qur'ân was sent in Arabic language. Therefore, its meaning primarily should be made out completely in Arabic. Moreover, this is not an Arabic that appeals to every period, but primarily appeals to the Arabs who lived in a time and cultural environment that the Qur'an came down. Thus, in order to thoroughly understand what the Qur'ân is saying, how the Arabs who lived in the seventh century AD understood it should be viewed first. Moving from this rule, in this article we wanted to look again at the meaning of some verses in which some trees are mentioned.

Key Words: The Qur'ân, Arabic, First Interlocutors, Trees.

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, nirunx@hotmail.com

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli vesilelerle ağaçlardan ve bitkilerden bahsedilir. Yaklaşık kırk kadar yerde bahis konusu edilen çeşitli bitkiler, meyveler ve ağaçlar, Kur'ân'ın insanlara mesajını iletme için kullandığı vasıtalar arasında yer alır. Buralarda çoğunlukla bahsi geçen bitki ve meyvelerin insanlara –gerek yemek olarak, gerek ateş yakmak için ve gerekse cennette iyilerin mükâfatı olarak karşılaşılabilecekleri- birer nimet olarak verildiği, bu nimetler vesilesiyle insanların düşünüp ibret almaları ve bu nimetleri veren Allah'a kullukta yanlış yapmamaları gerektiğine dair mesajlar verilir.¹Bu türden âyetlerin gerektiği gibi anlaşılmasında genelde sorun olmamakla birlikte, kimi yerlerde bahsi geçen bazı ağaçların vasıfları, keyfiyeti ve ennihâyet bahis mevzuu edilme gayeleri üzerinde geçmiş müfessirler arasında anlayış farkları ortaya çıkmıştır. Bu hususta günümüz müfessirleri ve Kur'ân araştırmacıları da geçmişteki müfessirlerden/âlimlerden çok farklı bir konumda bulunmamaktadırlar. Onlar arasında da Kur'ân âyetlerinin anlamı konusunda görüş ayrılıkları belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Meselenin tabiatı gereği bu durumun anlayışla karşılanması gerekir. Zira geçmişten gelen devâsâ külliyyâtın önünde duran âlimler/araştırmacılar âyetlerin anlamı hususunda bir tercih yapmakta ve çoğunlukla da “genel akım”ın söyledikleri onlar nezdinde kabul görmektedir. Bu bir tercih meselesidir. Bize göre de yapılması gereken şeybir tercihte bulunmaktır. Fakat tercih yapılırken Kur'ân'a dair tasavvurlarımız bu konuda belirleyici olacağı için öncelikle bu “tasavvur” meselesinde sağlam bir kulpa tutunmak gerekir.

¹ Âyetlerle ilgili olarak bkz. 6/En'âm 99, 141; 16/Nahl 10-11; 22/Hac 18; 23/Mü'minûn 18-19; 30/Rûm 48-51; 36/Yâsîn 33, 34, 80; 50/Kâf 7-11; 56/Vâkıa 63-70; 80/Abese 24-32 vd. Derveze bu âyetlerle ilgili olarak şunları söyler: Âyetler genel bir biçimde Allah'ın insanlar üzerindeki nimetlerini hatırlatma ve onları gündeme getirme sadedinde de olsa, hiç kuşkusuz olarak kendisinin birinci muhatabı durumunda bulunan Hicaz ahalisinin, özellikle Mekke ehlinin [yukarıdaki âyetler çoğunlukla Mekki'dir N.U.] ve civarda yaşayanların dikkatlerini bizzat gözleri ile gördükleri ve kendilerinden yararlandıkları bu nimetlere çekmekteydi. İkinci bir ifade ile bu âyetlerin bizzat Hicaz'a yönelik oldukları özellikle Mekke'ye yakın çevrede yer alan bölgelere dikkat çektikleri, toprağı iyi olan, yağmurların depolandığı kaynakların ve ırmakların kendisinden kaynayıp gittiği, yerinin yeşerdiği ve yeşilliğinin yükseldiği, her çeşit ekinin, otların, ekilip-biçilen tohumların, hurma, üzüm, nar, zeytin ve diğer çeşitli meyve ağaçlarının yetiştiği bölgelerin burada kastedildiği gerçekten apaçıktır. Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, Trc. Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İstanbul, 2011, 1, 27.

Şöyle ki; Kur'ân Arapça olarak indirilmiştir. Bu “Arapça”, miladi yedinci asırda Hicaz bölgesinde yaşayan Arapların kullandığı Arapça'dır. Bir dilin sadece bir “dil”den ibaret olmadığını, aynı zamanda konuşanlarının bütün bir kültürünü ve hayat görüşünü yansıttığını da düşünürsek, Kur'ân'ın Arapça'sının, nâzil olduğu dönem insanların bütün bu bakımlardan da “dilini” yansıttığını söylememiz gerekir. Dolayısıyla Kur'ân'da Arapların, onun inişinden önce konuşmadığı ve kullanmadığı kavramların ya da ifade biçimlerinin – kimilerinin bazı şeyleri anlamaması ferdi meselelerdir- bulunduğunu iddia etmek makul olmaz.²Kur'ân'ın anlattığı olaylar, kişiler, mekânlar, nesnelere, deyimler/meseller vb. o dönem Araplarının büyük çoğunlukla bildiği, tanıdığı ve ilk kez Kur'ân'dan duymadıkları meselelerdir. Böyle olması şüphesiz mesajın daha çabuk ve kolay aktarımı için zaten gereklidir de. Yoksa insanlar mesaj yerine vasıtalara takılırdı ve ilerleme kaydedilemezdi.

Bu açıklamalar bağlamında, biz bu makalemizde, Kur'ân'da zikri geçen bazı ağaç türlerinin mekânı, vasıfları, Kur'ân'da kendisine yer verilmiş amacı vb. hususları ele almak istedik. Buradaki amacımız esasen bahsi geçen ağaçları daha iyi tanımak olmayıp, Kur'ân'ın bazı âyetlerinin anlamları üzerinde yeniden düşünmektir. Bu sebeple müfessirlerin farklı yorumlar getirdikleri üç ağaç türü olan sidre, zeytin ve zakkûm ağaçlarının geçtiği bazı âyetleri inceledik.

Sidr/Sidre Ağacı

Kur'ân'da sidr/sidre kelimesi dört yerde geçer. Bunlardan ikisi *sidr*, diğer ikisi de *sidre* şeklindedir. 34/Sebe' 16. âyette şöyle buyrulur: “Ne var ki onlar şükürden yüz çevirdiler. Biz de onlara [seddü'l-arîm denilen] büyük barajlarını yıkan müthiş bir sel gönderdik. Sonuçta onların güzelim bahçelerini acı ılgın ağaçları ve biraz da sidr ağacı (*ve şey'in min sidrin qalîl*) bulunan çorak arazilere dönüştürdük.”³ Kelimenin sidr olarak geçtiği bir başka âyet 56/Vâkıa 28'dir. Burada cennetliklerin cennette kavuşacakları nimetlerden bahsedilirken onların *sidr* (sidr-i mahdûd = dikensiz sidr) ağacının altında gölgelenecekleri anlatılır. Bu ağacın ismini Türkçe'ye tercüme edenler genellikle ilk âyettekini sedir ağacı, bu-

² Derveze, *age.*, I, 57.

³ Âyet meâlleri için şu eserden faydalanılmıştır: Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Düşün Yay., İstanbul, 2011, s. 589.

radakini de kiraz ağacı olarak aktarmışlardır.⁴ Oysa kelimenin anlamı hakkında bilgi veren müfessirler sidrin, kiraz ağacı (nebk, Arabistan kirazı) olduğunu ve şu üç özelliğiyle öne çıktığını söylerler: Uzun gölgesi, leziz tadı ve hoş kokusu.⁵Merhûm Elmalılı da bahsi geçen ağaçla ilgili şunları söyler: “Sidre, ağaç demektir. *Kâmus Tercemesi*'nde sidre ile ilgili şu bilgiler vardır. "Sidr, “sîn”in kesri ve “dâl”in sükûnu ile okunur. Nebk ağacına verilen bir isimdir. Buna "Arabistan kirazı" da denir ki, Trabzon hurması da aynı nevidendir. Bu kelimenin müfredi sidre, çoğulu, siderât, sidirat, sider ve sūdūr şeklinde gelir. Adı geçen bu ağaç, iki çeşittir. Birisi büstânîdir (bahçeye mahsus) ki meyvası hoş olup yapraklarıyla da yıkanılmaktadır. Diğeri de berrîdir (toprağa mahsus) ki bunun meyvesi tatsızdır. Her ikisinin de gölgesi gayet koyu, hoş ve hafiftir".⁶Türkçe'deki kullanımıyla sedir ağacı ise “Kozaklılardan, çiçekleri sarı veya açık yeşil renkli, boyu 40 metre kadar olabilen ve kerestesi yapı işlerinde kullanılan bir orman ağacı, dağ servisi” şeklinde tanımlanır.⁷Dolayısıyla sidr yahut sidre ağacını “kiraz, Arabistan kirazı veya çitlembik” şeklinde Türkçe'ye aktarmak daha doğrudur.

136| db

Sidr ağacıyla ilgili tartışmaların yapıldığı ve ilginç yorumların ortaya çıktığı yer 53/Necm 14. âyette geçen “sidretü'l-müntehâ” ifadesidir. Bu ifadenin/terkibin lafzî anlamı hususunda bir ittifak söz konusudur. Buna göre bu ifade“son sidre” demektir ve izâfi bir terkiptir. Müntehâ kelimesi, ism-i mekân ya da mimli mastardır ve "nihayet sidresi" veya "son sınır sidresi" anlamını ifade eder.⁸Lafzî anlamında ittifak olan sidretü'l-müntehâ'nın hakikatte ne yahut neresi olduğu hususunda son derece farklı ve çelişkili rivayetler aktarılmıştır.

⁴ Mesela bkz. Öztürk, *age.*, s. 745. (dalbastı kiraz ağaçları); Karaman, Hayrettin vdğ., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara, 2007, IV, 424; V, 218. Muhammed Esed, meâlinin orijinal İngilizce baskısında Sebe' sûresindeki ifadeyi “lote-trees” (çitlembik ağaçları, [İngilizce'de bu ağaca 'nettle tree' de denilir. Bkz. <http://www.thefreedictionary.com/lote>]) şeklinde vermişken (Bkz. Asad, Muhammad, *The Message of The Qur'ân*, Dar al-Andalus, Gibraltar, 1993, s. 658), eseri Türkçe'ye tercüme edenler ilginç bir şekilde sedir ağacı karşılığını uygun görmüşlerdir. Bkz. Esed, Muhammed, *Kur'ân'ın Mesajı*, trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul, 1997, s. 875.

⁵ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Sahnûn li'n-Neşr ve't-Tevzî, Tunus, 1998, XVII, 100-101.

⁶ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Haki Dîni Kur'ân Dili*, Bedir Yay., İstanbul, 1993, VI, 4580.

⁷Bkz. Türk Dil Kurumu'nun hazırlanmış olduğu büyük sözlük. <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

⁸ Yazır, *age.*, VI, 4580.

Necm sûresinde, sidretü'l-müntehâ terkininin içinde yer aldığı âyetlerin tercümesi şöyledir: “Kayıp giden yıldız and olsun ki ar-kadaşınız Muhammed ne yolunu şaşırdı ne de aklını!O, hevâ ve hevesine göre de konuşmuyor. Onun konuştuıkları, kendisine indirilen vahiyden başkası değildir. Bu vahyi ona [herhangi bir insan değil] Allah'ın kendisine emrettiği çok büyük işleri ifa kabiliyetine sahip olan Cebrail öğretti. O, üstün niteliklere sahip bir melektir. [Evet, Cebrail Muhammed'e vahyetmek üzere yeryüzüne indi]. Bu sırada o, ufkun en yüksek noktasındaydı. Sonra aşağıya doğru sarktı/alçaldı ve Peygamber'e yaklaştı. Öyle ki peygamberle aralarında yayın iki ucu arası kadar veya daha yakın bir mesafe kaldı. İşte o anda Allah Cebrail vasıtasıyla kulu Muhammed'e ne vahyedecekse vahyetti. Muhammed'in kalbi/aklı, bütün bu gördüklerini bir hayal olarak algılamadı. Ey müşrikler şimdi siz onun gördüğü bütün bu gerçekler hakkında kendisiyle münakaşa ediyorsunuz, öyle mi? And olsun ki Muhammed o meleği, (meleğin)yeryüzüne bir başka inişi sırasında da kiraz ağacının(sidretü'l-müntehâ) yanında görmüştü. O ağacın yanında çok hoş ve huzur verici bir bahçe (cennetü'l-me'vâ) vardı. O an heybetiyle o kiraz ağacını kaplayan öyle bir kapladı ki Peygamber'in gözü hiçbir tarafa kaymadı, hedefinden sapmadı. Evet, işte o zaman Peygamber, Rabbinin en büyük âyetlerinden/sembollerinden bir kısmını görmüştü.”⁹

db | 137

Âyetler, yukarıda verildiği şekliyle anlaşıldığında ortada bir sorun kalmamaktadır. Fakat neredeyse bütün bir İslam tarihi boyunca buradaki sidretü'l-müntehânın yeryüzünde değil de Cennet'te, altıncı semada ya da yedinci semada bir yerde bulunan bir ağaç ya da mekân olduğu söylenegelmiştir.

Hadis rivayetlerine bakıldığında sidretü'l-müntehânın, Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu mi'raç yolculuğu esnasında, Cebrail ile beraber uğradığı duraklardan birisi olarak resmedildiği görülür. Hatta burası Cebrail için son duraktır. Cebrail orada kalmış ve Hz. Peygamber daha ileriye gitmiştir. Zira Cebrail, “eğer bir parmak kadar dahi yaklaşırsam yanarım” diyerek burasının kendisi için bir sınır olduğunu söylemiştir.¹⁰ Yine rivayetlerde Hz. Peygamber'in burada gördüğü sidretü'l-müntehâyı çeşitli şekillerde tasviri söz konusudur. Bu tasvirilere göre o ağacın yapraklarıfil kulakları kadar,

⁹ 53/Necm, 1-18.

¹⁰ Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer et-Temîmî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, II, 214.

meyveleri ise testiler kadar büyüktür; gölgesinde yüz süvari gölgelelenebilir, ya da yüz yıl boyunca gidilse de gölgesi bitirilemez; dibinden iki zâhir iki de bâtın nehir çıkmaktadır. Rasulullah bunların ne olduğunu Cebrail'e sorduğunda, "bâtın olanların cennete dökülen iki nehir, zâhir olanların ise Nil ve Fırat (başka rivayetlerde Seyhan ve Ceyhan da eklenir) olduğu" cevabını almıştır.¹¹

Öncelikle şunu belirtmek gerekir: Dikkat edilirse, bütün bu rivayetler âyette açıkça belirtilen "iniş" anlamıyla ters düşecek şekilde, Hz. Peygamber ile Cebrail'in birlikte bir yükselişinden bahsetmektedir. Ayrıca bu yükselişte Cebrail hadisenin başından beri Hz. Peygamber'e eşlik etmiş olduğu için "onu bir başka inişte sidretü'l-müntehânın yanında da görmüştü" ifadesi anlamsızlaşıyor. Tabi kimi açıklamalarda bu "iniş" in, Hz. Peygamber'in Allah Teala'nın katından "inmesi" ve sidretü'l-müntehâya uğradığı esnada Cebrail'i görmesi olduğu zikredilmektedir ki¹² bu da kurgulanan senaryonun bir şekilde lafızla uyumlu hale getirilmesi çabasının bir sonucudur.

138 | db

Hz. Âişe ve başka bazı sahabilerden nakledildiğine göre Hz. Peygamber Cebrail'i kendi asli suretinde iki defa görmüştür. Bunlardan birisi Mekke'nin Ecyâd semtinde diğeri de sidretü'l-müntehânın yanında. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre Ecyâd'da Hz. Peygamber'in Cebrail'i görmesi, peygamberliğin hemen öncesindeki zamanlara denk gelmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber Mekke'nin Ecyâd semtinde iken Cebrail ona seslenmiş, o sağına soluna bakınmış bir şey görememiş, sonra başını kaldırıp ufka bakınca Cebrail'i ufku kaplamış olarak görmüştür. Hz. Peygamber bu manzaradan korkmuş ve kaçmış, insanların arasına katılmıştır. Daha sonra çıkınca Cebrail tekrar seslenmiş, Hz. Peygamber korkmuş ve kaçmış, sonra Cebrail Hira dağı tarafında kendisini aleni olarak göstermiştir. Bu rivayet de Hz. Aişe'den gelmektedir.¹³

Bu ve benzeri rivayetler muvacehesinde düşünüldüğünde ortaya çıkan durum şudur: Hz. Peygamber Cebrail'i peygamberliğinin hemen arefesinde kendi asli suretinde görmüştür. Hz. Aişe'nin ifade ettiği bu iki "görüş"ten Hira dağı tarafında olanıyla Necm sûresi 13-

¹¹ Buhârî, *Bed'u'l-Halk* 6, *Fedâilu's-Sahâbe* 71; Müslim, *Îmân* 259, *Cennet* 26; Nesâî, *Salât* 1.

¹² Bkz. Karaman, *age.*, V, 162. Bu yoruma göre Hz. Peygamber'in Cebrail'den üstün mertebede olduğu ve onun katına "indiği" (tenezzül) ilginç bir şekilde kanıtlanmış olmaktadır.

¹³ İbn Hacer, Ahmed b. Ali Ebu'l-Fadl el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379, I, 23.

14. âyetlerdeki sidretü'l-müntehânın yanında görme hadisesi aynı şey olmalıdır. Âyetler dikkatle okunduğunda burada bir vahiy aktarmadan da bahsedilmemektedir. Belli ki Cebrail sadece kendini Hz. Peygamber'e tanıtmak için görünmüştür. Diğer yandan yine aynı sûrenin 5-11. âyetlerinde bahsedilen görmenin, bu sûreden önce inen Tekvîr sûresi 23. âyette geçen görme ile aynı olduğunu söylemek yerinde olur. İki sûredeki ilgili âyetlerin hem ifade şekilleri hem de bağlamları dikkatle okunduğunda aynı konudan bahsettikleri görülecektir.¹⁴ Hz. Peygamber Cebrail'i bu görüşünde ondan vahiy de almıştır ve bu dolayısıyla peygamberlik geldikten ve artık Hz. Peygamber neyin ne olduğunu fark ettikten sonradır. Burada da Cebrail'in kendi asli sûretinde görüldüğünü düşünürsek –ki, Cebrail'in apaçık/berrak bir ufukta olması ve bu ifadeyle inkârcılara bir cevap verilmesi, onun asli suretinde görüldüğüne bir delildir- Hz. Âişe'den bu konuyla ilgili gelen, yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerle ilgili olarak şunları söylememiz gerekir: Hz. Âişe'nin bahsettiği Ecyâd ve sidre yanındaki görme hadisesi, peygamberlikten önce gerçekleşmiştir. Tekvîr ve Necm sûrelerinde (5-11. âyetler) bahsedilen görme ise Hz. Âişe'nin muhtemelen bahsetmediği başka bir görme olayını anlatmaktadır ve burada vahiy alımı da gerçekleşmiştir.

Bu durumda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki sidretü'l-müntehânın mi'rac hadisesiyle bir ilgisi yoktur. Nüzûl zamanına göre 22 ya da 23. Sırada bulunan Necm sûresi, hem mi'rac hadisesinin gerçekleşmiş olduğu belirtilen zamandan önce inmiştir,¹⁵ hem

¹⁴ Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, Kahire, 1383, II, 75.

¹⁵ Kaynaklar Necm sûresinin Mekke döneminin ilk yıllarında vuku bulan boykot yıllarında nâzil olduğunu ve Hz. Peygamber'in bu sûreyi ilk kez açıktan tebliğ ettiği hususunda ittifak etmiş gibidirler. Kaynaklarla ilgili olarak bkz. Balci, İsrâfil, "Siyer Okumalarında Kur'ân'ın Rolü ve Belirleyiciliği: Necm Sûresi Örneğinde Bazı Siyer Konularının Kritiği", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 16, Konya, 2010, s. 37. Sûrenin 32. Âyetinin, yahut sidretü'l-müntehâ ifadesinin yer aldığı 14. Âyetinin Medine'de indiği rivâyetler arasındadır. Fakat bu rivayetler inandırıcılık açısından zayıftır. Derveze, *age.*, II, 74. Özellikle sidretü'l-müntehâ âyetinin Medenî olduğunun söylenmesi, bahsi geçen ağacın göklerde olduğunu ve fakat Necm sûresi Mekke olup Mi'rac hadisesinden önce inmişse bu âyeti böyle yorumlamanın mümkün olmayacağını düşünenlerce ortaya atılmış bir fikir gibi gelmektedir.

İsrâ ve Mi'rac: Rivâyetlerin çoğunluğu İsrâ ve Mi'rac hadiselerinin peş peşe gerçekleşmiş olduğunu haber vermekte, İbn Hacer gibi kimi hadis âlimleri de bu görüşten ayrılmanın uygun olmadığını belirtmektedir. Bkz. İbn Hacer, *age.*, VII, 197. Bu görüş kabul edilip, İsrâ hadisesinden bahseden tek âyetin yer aldığı İsrâ sûresinin Mekke döneminin sonlarında nâzil olduğu göz önüne alındığında Necm sûresinin İsrâ ve

de kendi inişinden de önce gerçekleşmiş bir hadiseden bahsetmektedir. Fakat güvenilir hadis kitaplarında sidretü'l-müntehânın göklerde olduğu ve Rasulullah'ın mi'raç hadisesini yaşadığı anda o ağacın yanına/o mekâna gittiği ısrarla vurgulanmıştır. Sonra gelenlerin bu rivayetleri sorgulanamaz addetmesinin başlıca sebebi rivayet saltanatına itaattir. Fakat böyle rivayetlerin ilkten ortaya çıkmasının sebepleri olarak şunlar zikredilebilir: 1- İsrailî haberler. Özellikle sidretü'l-müntehâ hakkındaki rivayetlerde İbn Abbas'ın Ka'bu'l-Ahbâr'a sidretü'l-müntehâ hakkında sorular sorduğu, onun da son derece ilginç cevaplar verdiği görülmektedir. Bu anlatılanlar daha sonraki kitaplara da girmiş, kimden geldiği bilinmekle birlikte bazen hakkında hiç yorum yapılmadan aktarıldığı olmuştur.¹⁶ 2- İbaredeki gizem. Bu husus, insanoğlunun tabiatında yer alan ilginç, gizemli ve tam olarak açıklanamaz olana karşı duyduğu hayranlık-korku karışımı duygularla ilgilidir. Özellikle bahsi geçen ifade/ibare/konuda da bu hususu destekleyecek unsurlar varsa bu tür duygular daha güçlü hale gelebilmektedir. Kanaatimizce bu ibaredeki "el-müntehâ" kelimesinin son, bitiş noktası, nihayet gibi anlamları, bahsettiğimiz gizemi tetikleyici ve artırıcı bir işlev görmüştür.

140 | db

Tefsir literatürüne göz attığımızda sidretü'l-müntehâ ile ilgili birbirinden ilginç tanımlara rastlamamız mümkündür. Örnek vermek gerekirse, sidretü'l-müntehâ Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın nikâhla-

Mi'raç hadiselerinin vukuundan önce nâzil olduğu ortaya çıkar. Diğer yandan İsrâ ve Mi'raç olayıyla ilgili rivâyetler birçok açıdan farklılık arz etmektedir. Hem olayların zamanı (birlikte ya da ayrı ayrı gerçekleştikleri, Mi'racın peygamberlikten önce, hicretten bir-bir buçuk yıl önce, hicretten sonra gerçekleştiğine dair rivâyetler vardır), gerçekleşme şekilleri vs. hususlarda değişik rivâyetler aktarılmaktadır. Bütün bu rivâyetler için bkz. Tatlı, Bekir, *Âyet ve Hadislerle İsrâ ve Mi'raç Olayı*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 2008, s. 35-41, 77-114 vd. Bazı âlimler ise özellikle Mi'raç olayının keyfiyetine dair çokça hadis rivâyet edildiğini fakat bunların güvenilir olmadığını ifade etmektedir. Bkz. Berrâk, Abdurrahman b. Nâsır b. Berrâk b. İbrâhim, *Şerhu'l-Akâdeti't-Tahâviyye*, Dâru't-Tedmuriyye, Riyâd, 2008, s. 147.

¹⁶ Mesela İbn Ebî Hâtim tefsirinde Ka'b'a ait gayet detaylı ve ilginç sidre tasvirleri yer almaktadır. Bkz. İbn Ebû Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, el-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda, tsz., X, 3453. İbn Kesîr 97/Kadir süresinin tefsirinde, bu süreyle ilgili Ka'bu'l-Ahbâr'dan tuhaf bir rivâyet nakledildiğini, İbn Ebî Hâtim'in de tefsirinde buna yer verdiğini söyleyip uzun rivâyeti olduğu gibi aktarır ve bu konuda herhangi bir yorumda bulunmaz. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Amr b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşki, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru Tayyibe li'n-Neşr, Riyâd, 1999, VIII, 453.

rının, altında kıyıldığı yedinci gökteki ağaçtır.¹⁷ Sidretü'l-müntehâ, hayretü'l-kusvâ (en son hayret) mânâsını ifade eder;¹⁸ şehitlerin meskenidir;¹⁹ Muhammed ümmetinden olanlar hariç diğer tüm insanların en son ulaşabilecekleri noktadır;²⁰ her âlimin ilminin kendisinde son bulacağı noktadır;²¹ ahiretin ilk günü, dünyanın ise son günüdür;²² 26/Şu'arâ sûresinin başında bulunan Tâ-Sîn-Mîm şeklindeki hurûf-u mukatta'adan sîn harfi sidretü'l-müntehâ demektir;²³ sidretü'l-müntehâ Cebrail'in makamıdır ve yeryüzü ile burasının arasındaki mesafe "elli bin" yıldır;²⁴ 83/Mutaffifin 18. âyette geçen "illiyîn" ifadesi ile sidretü'l-müntehâ kastedilmiştir;²⁵ sidretü'l-müntehâ, arş, kürsi, levh, kalem ve cennetle birlikte "ulvi cisimler" (el-ecsâmu'l-ulviyye) arasında yer alır;²⁶ kişi öldüğünde ruhu melekler tarafından sidretü'l-müntehaya yükseltilir; sidre, âlimlerin ilminin ve şehitlerin ruhlarının kendisinde son bulunduğu kabza-i muhammediyedir;²⁷ seyr ü sülûk erbabının yolculuklarının

¹⁷ Dihlevî, Halim b. Kutbuddîn Ahmed b. Ebu'l-Feyz, *Tuhfe-i İsnâ Aşeriyye*, Arapça'ya trc. Ğulâm Muhammed b. Muhyiddîn b. Ömer el-Eslemî, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire, 1373, s. 39. "Bu durum Hz. Ali'nin Hz. Âdem ve Hz. Nuh'tan bile üstün olduğunu gösterir." a.y.

¹⁸ Se-de-ra kökünde hayret etmek, şaşırarak, gözün (mesela sıcaklığın şiddetinden dolayı) kamaşması/şaşması anlamları vardır. Bkz. İbnü'l-Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, tsz., IV, 354. Râzî, kelimenin kökündeki bu anlamdan hareketle, bir mastar-isim olarak "hayret" mânâsında kullanıldığına dair görüşü "kîle/denildi" kalıbıyla aktarır. Kendisi ise bu görüşe itiraz etmeyip "Allâhu a'lem" demekle yetinir. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 244.

¹⁹ Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen, Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnân, 2003, I, 88; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kurân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2000, III, 215.

²⁰ Taberî, *age.*, XVII, 344.

²¹ Taberî, *age.*, XXII, 513.

²² Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru Hicr, Mısır, tsz., XIV, 26.

²³ Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. el-İmam Ebû Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002, VII, 156; İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1404, VI, 110.

²⁴ Bazı müfessirler, 70/Me'âric, 4. âyette geçen "elli bin yıl" ifadesiyle Allah Teala'nın yer yüzünden Cebrail'in (asm) makamının bulunduğu sidretü'l-müntehâya kadar olan mesafeyi kastettiğini kesin bir biçimde ifade ederler. Bkz. Sa'lebî, *age.*, VII, 326; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kurân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003, XIV, 88.

²⁵ Sa'lebî, *age.*, X, 100.

²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 198.

²⁷ İdrisî, Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî, *el-Bahrü'l-Medîd*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, II, 370; VIII, 197; VII, 346.

nihai noktasıdır;²⁸ üstünden inenler ve altından çıkanlar için bir sınırdır, buluşma noktasıdır.²⁹ Bütün bu tarifler, sidretü'l-müntehânın yeryüzünde değil de gökler âleminde yer aldığını bildiren haberlerin ve rivayetlerin sorgulanmaksızın kabul edilmesi sonucu ortaya çıkan tarifler/tanımlardır. Kaldı ki bütün bu tariflerin hadis rivayetlerinde geçtiği de söylenemez. Boşluklar muhayyile marifetiyle doldurulmuş olmalıdır.

Yine aynı literatür içerisinde bu ağacın yeryüzünde olabileceğini –bir şekilde- söyleyenlere rastlamak da mümkündür. Fakat bu, çoğunluğun görüşünde olduğu kadar açık ve net değildir. Mesela İbn Âşûr, sidretü'l-müntehânın, Kur'ân'ın yedinci gökteki bir ulvî mekâna verdiği isim olduğunu belirtir ve bu ismin verilme sebeplerinden birisini “belki de Arapların bu ağacı arazilerinin sınırına dikey olarak kullanmış olmaları sebebiyle onların bildiği bir terim kullanılmıştır” şeklinde açıklar. Görüldüğü gibi bu ifadeler sadece aradaki vech-i şebhi açıklamaya dönük bir varsayımdır.³⁰

142 | db

İmam Nevevî'nin (v. 676/1277) aktardığına göre Kâdî İyâz (v. 544/1149), sidretü'l-müntehânın aslının yeryüzünde olduğunu iddia etmiş, gerekçe olarak ise hadislerde Nil ve Fırat'ın onun köklerinden çıktığının haber verilmesini göstermiştir. Yani ona göre, Nil ve Fırat'ın yeryüzünde olduğu bilindiği için Sidre de onların kaynağı olmasından dolayı yeryüzünde bulunmalıdır. Fakat Nevevî, onun bu akıl yürütmesini doğru karşılamamış, böyle bir gereklilik olmadığını söylemiş ve hadisteki anlamın şöyle olduğunu bildirmiştir: “Nehirler onun köklerinden çıkar, sonra Allah'ın dilediği yerleri kat eder, yeryüzüne iner ve orada yoluna devam eder. Böyle anlamın akıl ve din açısından bir sakıncası olmadığı gibi, hadisin zâhiri de bunu gösterdiği için bu anlamı kabul etmek gerekir.”³¹

İzzet Derveze, bir eserinde Necm sûresinin başındaki âyetlerin mi'raç hadisesiyle ilgili olduğunu söylemenin anlamsız olduğunu

²⁸ Âlûsî, Mahmûd Ebu'l-Fazl, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Âzîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, tsz., XXVII, 54. Âlûsî, âyetlerde geçen *kâbe kavseyn* hakkında da şunları söyler: “Müfessirler bu konuda bir çok şey söylediler. Ben de diyorum ki burada Rasulullah, ona layık bir şekilde Rabbi'ni görmüştür ve ona yaklaşmıştır.” A.y.

²⁹ Mâverdí, Ebu'l-Hüseyn Ali b. Muhammed b. Hubeyb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdu'l-Maksûd b. Abdu'r-Rahîm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, V, 395-396.

³⁰ İbn Âşûr, *age.*, XVII, 100-101.

³¹ Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. El-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1392, II, 224-225.

belirtirken,³² diğer bir eserinde de sidretü'l-müntehânın “ilerleme/yürüyüş veya şavtın sınırını belirten sidre ağacı” olduğunu söyleyerek³³ ağacın göklerde değil yerde olduğunu belirtmiştir.

Seyyid Kutub da “belki de metafin (tavaf yapılan alanın) sınırını belirleyen ağaçtır” diyerek sidretü'l-müntehânın dünyevîliğine ihtimal veren müfessirler arasında yer almıştır.³⁴

Sidretü'l-müntehânın yeryüzünde olduğunu söyleyen müfessirlerden bir diğeri de Süleyman Ateş'tir. Kaynaklarda sidre ile ilgili geçen rivayetleri verip, bu rivayetlerin güvenilir olmadığını, esasen bunların isrâ hadisesiyle ilgili olduğunu, bu sûrenin isrâ olayından çok önce nâzil olduğunu belirttikten sonra Ateş şunları söyler: “Biz âyetin ruhuna dönerek Peygamber'in (sav) Cebrail'i sidre denilen bir ağacın yanında görmüş olduğu kanaatine vardık. Herhalde sidre ilk vahyin indiği yerde bulunan bir ağaçtır. Bu ağaç, Peygamber'in (sav) ilk vahiy günlerinde uzlete çekildiği bölgede bulunan diğer ağaçlardan biri, belki de en büyüğüdür. Kendisinin uzlete çekildiği Hira Dağı'nın çıkışında hâlâ ağaçlar vardır. O zaman bunlar mutlaka daha çok idi. Peygamber –Allah bilir- böyle bir ağacın yanında bu ruhânî sahneyi görmüştür.”³⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kur'ân'da dört yerde geçen sidr/sidre ağacı, Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde onun muhatabı olan insanların çok iyi bildiği bir çeşit kiraz ağacıdır. Necm sûresi dışında geçtiği yerler itibariyle de anlaşılması ve yorumlanmasında bir sorun yoktur. Ama Necm sûresinin 14. âyetinde “sidretü'l-

³² Derzeze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, II, 121.

³³ Derzeze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, II, 75.

³⁴ Kutub, tefsirinde şunları söylemektedir: والسدره كما يعرف من اللفظ شجرة. فلما أنها سدره المنتهى. فقد يعنى

هذا أنها التي ينتهى إليها المطاف. فجنة المأوى عندها. أو التي انتهت إليها رحلة المعراج. أو التي انتهت إليها صحبة جبريل لرسول الله -

صلى الله عليه وسلم - حيث وقف هو وصعد محمد - صلى الله عليه وسلم - درجة أخرى أقرب إلى عرش ربه وأدنى .. وكله غيب من

غيب الله (Sidre, lafzından da anlaşılacağı gibi bir ağaçtır. Fakat buradaki sınır ağacı-

dır/sidresidir. Bununla Allah metafin sınırını/bitiş noktasını kastediyor olabilir –ki

cennetü'l-me'vâ da onun yanındadır. Yahut Mi'raç yolculuğunun bittiği yeri, yahut da

Cebrail'in Rasulullâh'a eşlik etmesinin son bulunduğu yeri kastediyordur.....) Kutub,

Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1973, VI, 3407. Eseri Türkçe'ye tercüme edenler ise buradaki metâf kelimesini “varılabilecek son nokta” şeklinde çevir-

mişlerdir. Bkz. Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, trc. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, B. Karlığa, Hikmet yay., İstanbul, tsz., XIV, 124. Bizce buradaki *el-metâf* ke-

limesine böyle bir anlam vermek yanlıştır. Çünkü kelime bu haliyle Kâbe'nin etrafın-

daki dönüş mekânı anlamına gelmektedir. Bkz. İbn Manzûr, *age.*, IX, 225.

³⁵ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tsz., IX, 110-111.

müntehâ” şeklinde geçmesi, bazı rivayetlerle de desteklenerek Hz. Peygamber’in mi’raç tecrübesiyle ilişkilendirilmiş ve altıncı veya yedinci gök âleminde bulunan bir ağaç/mekân olarak tarif edilmiştir. Bu tarif hem âyetlerin tarihi ve tabii bağlamıyla çelişmekte hem de Kur’ân’daki gayble ilgisi olmayan bir âyetin anlamını, anlaşıl-mazlık ve gizem deryası içinde kaybetmekte olduğu için kabul edilemezdir. Âyetlerin anlamları hakkındaki böyle bir yanlışın bu kadar uzun süre ve –tabiri caizse- çaresizce savunulmasını,³⁶ rivayet tahkümünün yanında yanlış bir imancı/kudretçi anlayış ve esra-rengiz olana meftuniyet ile açıklamak mümkündür. Zira –yukarıda gördüğümüz gibi- tarihi rivayetler içinde kimi zaman bazı âlimlerin sidretü’l-müntehânın yeryüzündeki bir ağaç olabileceği fikrine yak-laşmış olmalarına rağmen ya bu çıkarıma yanlış ve eksik bir şekilde ulaştıklarını ya da devamını getir/e/mediklerini görmekteyiz.

Dolayısıyla bize göre sidretü’l-müntehâ ifadesi, Hz. Peygam-ber’in Cebrail’i bizzat kendi görüntüsü içinde gördüğü ender za-manlardan birinde orada bulunan, bir şekilde üzerinde Cebrail’e ait yahut ilahi tecellilerin yansıdığı ve Arapların sınır belirlemek için de kullandıkları için o şekilde isimlendirdikleri, hoşça giden ve güzel görülen bir bahçenin (cennetü’l-me’vâ) yanında bulunan bir ağacı işaret etmektedir.

Zeytin Ağacı

Kur’ân-ı Kerîm’de zeytin (zeytûn) kelimesi altı yerde geçer. Bunlardan sadece birinde “zeytin ağacı” (şecere zeytûne)³⁷ şeklinde sıfat tamlaması içinde yer alan kelime, diğer yerlerde de hem mey-vesini hem ağacını kasteder şekilde geçmektedir.³⁸

Zeytin kelimesinin geçtiği yerlerde genellikle Allah Teâlâ Kur’ân’ın muhataplarına, -özellikle ağaç ve meyve cinsinden- vermiş olduğu nimetleri saymakta, bu nimetlerin içinde zeytin ile birlikte

³⁶ Mesela Suat Yıldırım, meâlinde şunları söyler: “Sidretü’l-Müntehâ, Hz. Peygamber’e mi’raç gecesinde gösterilen, hilkatın aldığı son şekli gösteren, emir âleminin sonun-daki şeceratü’l-kevn, yani yaratılış/kâinat ağacıdır. Başka izahlar arasında en kuvvet-lisi bu görünüyor.” Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, Feza Gazeteci-lik A.Ş., İstanbul, 1998, s. 525.

³⁷ 24/Nûr 35.

³⁸ Kelimenin geçtiği âyetler: 6/En’âm 99, 141; 16/Nahl 11; 95/Tîn 1; 80/Abese 29. Mesela En’âm sûresindeki şu âyette “zeytûn” kelimesi geçer ama ağacı da kastedilir: “Yine biz renk ve tat bakımından birbirine benzeyen-benzemeyen üzüm bağları, zey-tin ve nar (ağaçları) bitiririz/yetiştiririz.” Zeytûn kelimesinin geçtiği âyetlerin sadece birisi hariç -24/Nûr 35- hepsi, genel kabul gören görüşe göre, Mekke döneminde nâzil olmuş sûrelerin içinde yer alır.

hurma, üzüm ve nar gibi meyveler ve onların ağaçları da bulunmakta ve muhatapların bu hususları düşünerek Allah'ın istediği tarz ve keyfiyette şükreden mü'min kullar olmalarını istemektedir. Zeytin kelimesinin buralardaki kullanımından anlaşıldığı kadarıyla bahsi geçen ağaç ve onun meyvesi –ve tabii ki yağı-, âyetlerin nâzil olduğu dönemde yaşayan insanların bilip faydalandığı nimetlerdir.

Kelimeyle ilgili yorumların farklılaştığı, ilginç ve değişik anlamların ortaya çıktığı yerler Tîn sûresinin ilk âyetinde zeytin üzerine yapılan yeminin keyfiyeti ve Nûr sûresinin 35. âyetindeki zeytin ağacının vasıfları ile ilgilidir.

Tîn sûresinin ilk âyetlerinde şöyle buyrulur: “İncir ve zeytine andolsun, Sîna dağına andolsun, bu güvenli şehre andolsun ki Biz insanı en güzel şekilde yarattık.” (95/Tîn 1-4). Görüldüğü üzere burada, Kur'ân'ın hem Mekke hem de Medine dönemlerinde nâzil olan âyetlerinin yaygın bir şekilde kullandığı üsluplardan birisi olan yemin hususu ön plana çıkmaktadır.

Bir muhatap karşısında konuşurken yemin ederek sözü güçlendirme, neredeyse bütün toplumlarda bir şekilde mevcut olan bir hitap üslubudur. Her millette olduğu gibi Araplar da kendileri için kutsal ya da değerli saydıkları varlıklar, değerler ya da kavramlar üzerine yemin etmişler ve böylece bir konuda ne kadar kararlı olduklarını göstermişler, ya da söyledikleri bir sözü pekiştirmek istemişlerdir. Cahiliye Döneminden itibaren günümüze kadar ulaşan çok sayıda nesir ve şiirde, köklü bir yemin geleneğinin ürünü olan örneklerle rastlamaktayız. Kur'an'ın ilk inen sûrelerinde de Arapların bu geleneğine/kültürüne hitap edildiği, güneş, ay, gece, gökyüzü, tan vakti vb. üzerine and içildiği görülür.³⁹Kur'ân'ın Arapça oluşu ve hitabında –öncelikle- ilk muhataplarını esas alması sebebiyle, onların kullandığı yemin üslubunu istimal ettiği, müfessirlerin de dile getirdikleri bir husustur.⁴⁰

Cahiliye dönemi ve sonrasındaki Arap şiirlerine dair yapılan araştırmalarda Arapların yemin ifadeleri arasında şu türden kullanımların bulunduğu tespit edilmiştir:

Geceyi yarıp sabahı çıkarana and olsun ki...

³⁹ Toprak, M. Faruk, “Klasik Arap Şiir Ve Nesrinde En Sık Rastlanan Yeminler”, Nüsha, Yıl: II, Sayı: 7, Güz 2002, s. 74.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 103; Kurtubî, *age.*, I, 156.

Rüzgârları estirene and olsun ki...

Ruhları yeniden yaratacak olana and olsun ki...

Bana şah damarımdan daha yakın olana and olsun ki...

Baktığı her yerden beni görene and olsun ki...

Bütün milletlerin kendisine boyun eğdiği varlığın adına yemin olsun ki...

Hareket ve sükûnun Rabbine and olsun ki...

Kâbe'nin Rabbine and olsun ki...

Atıma ve kulaklarına, mızrağıma ve sivri ucuna, kılıcıma ve keskin ucuna and olsun ki...⁴¹

Cahiliyye dönemindeki yemin çeşitleriyle Kur'ân'ın –özellikle Mekke'de nâzil olan bazı kısa sûrelerin başında bulunan- yeminlerinin arasındaki benzerlik dikkate değerdir. Bununla birlikte Kur'ân'ın Arapça'ya kazandırdığı üslup yeniliklerinin izine ondaki yeminlerde de rastlanmaktadır.

146 | db

Tefsire dair eserlere baktığımızda ulemanın Kur'ân'daki yeminlerin maksadını araştırdıkları ve bu konuda çeşitli açıklamalarda bulduklarını görürüz. Mesela onlardan birisi şöyle demektedir: “Bir şeyle yemin ya onun faziletli oluşu ya da faydalı oluşu sebebiyledir. Birincisine misal Allah'ın beled-i emîne (95/Tîn 3) yemin etmesi, ikincisine misal de incir ve zeytine (95/Tîn 1) yemin etmesidir.”⁴² Müfessir Râzî de, “Allah'ın yemin ettiği şeylerde mutlaka ya dini veya dünyevi yahut hem dini hem de dünyevi bir fayda vardır. Dini fayda, yemin edilen bu şeylerin tevhide dair apaçık deliller olmaları, dünyevi fayda ise yemin edilen şeylerin şükre teşvik edici olmalarıdır” der.⁴³Başka bir yerde bu maksat şöyle ifade edilir: Allah bazı âyetlerde arz, sema, yıldızlar, yörüngeler, gece, gündüz, şafak, kuşluk vakti, ay, güneş, melek, rüzgâr ve burçlar gibi şeylerle yemin eder. Bu yeminlerden maksat bildiğimiz kadarıyla kâinata ve onun ihtiva ettiği acaip esrara dikkatimizi çekmektir. Zira kâinata son derece güzel ve sağlam bir nizam mevcuttur. Bütün bu yeminlerde özel hikmetler, acaip sırlar ve dakik münasebetler vardır ki,

⁴¹ Toprak, agm., s. 74-76.

⁴² Zerkeşi, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Beyrut, 1957, III, 42.

⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXI, 147.

biz ancak bunların bazısına muttali olabiliriz. Allah muhkem kitabının esrârını en iyi bilendir.⁴⁴

Diğer yandan müfessirler Kur'ân'daki yeminlerde, kendisiyle yemin edilenle (muksem bih) yeminin cevabı (muksem aleyh) arasında bir irtibat olması gerektiğini düşünmüşler ve yeminleri bu açılardan da ele almışlardır. Mesela Duhâ sûresinin baş tarafında yer alan “kuşluk vaktine, karanlığı çöken geceye andolsun” şeklindeki yeminlerle (muksem bih), bunların cevabı konumundaki “Rabbini seni ne terk etti ne de sana darılıp gücendi” ifadeleri arasındaki irtibat hususunda İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1150) şunları söyler: “İşte gecenin karanlığından sonra gelen kuşluk vaktinin nuruyla yapılan bu yeminle (muksem bih), Hz. Peygamber'den kesildikten sonra ona tekrar gelen vahyin nuru (muksem aleyh) arasındaki mutabakatı sen iyice düşün. Düşmanları demişti ki ‘Rabbi Muhammed’i terk etti’. Bunun üzerine Allah gecenin karanlığından sonra gelen gündüzün aydınlığı ile yemin edip, yokluğunun karanlığından sonra vahyin gelişinin nuru ve aydınlığını o yemine cevap kıldı.”⁴⁵

db | 147

Kendisiyle yemin edilen şeyin, yemin eden yahut yeminin muhatabı nezdinde belli bir anlamı ve bir önemi olduğu doğrudur. Bunu hem yukarıda verdiğimiz Cahiliyye yeminlerinde hem de Kur'ân'ın yeminlerinde görebiliriz. Fakat özellikle Kur'ân'daki yeminlerin tamamında derin sırlar yahut dini ve dünyevi faydalar aramak kanaatimizce isabetli değildir. Çünkü sözü güçlendirmek için yemin ifadeleri kullanmak bir üsluptur ve Kur'ân da bu üslubu devam ettirmiştir. Bu cümleden olarak, yemin ile onun cevabı arasında mutlaka bir irtibat aramanın da Kur'ân âyetlerinin tamamının birbiriyle ilişkili olduğunu ve bu ilişkide çeşitli hikmetlerin saklı olduğunu düşünen zihniyetten kaynaklandığını belirtmek gerekir. Peş peşe gelen her âyetin hatta her sûrenin bir biriyle münasebet içinde olduğunu düşünmek Kur'ân'ın metinsel yapısı hakkında objektif kriterlere ve tarihi gerçeklere göre değil, duygulara göre ha-

⁴⁴ Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *el-Vahdetü'l-Mevdûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, Kâhire, 1970, s. 191.

⁴⁵ Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim, *et-Tibyân fi Aksâmi'l-Kurân*, thk. Tâhâ Yusuf Şahin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, s. 41. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Turan, Abdülbaki, “Kur'ân-ı Kerîm'deki Yeminler (Aksâmu'l-Kurân)”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 2, Konya, 1986, s. 107-111.

reket etmek anlamına gelir.⁴⁶Hâsılı kelimelerin yeminlerle cevabı arasında zorunlu bir anlam ilişkisi aramak gerekli değildir.

Kur'ân'daki yeminlerle ilgili bu açıklamalardan sonra Tîn sûresinin ilk âyetinde zeytin üzerine yemin edilmesine gelirse; buradaki yeminle ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kur'ân'daki yeminlere dair bir eser kaleme alan İbn Kayyim el-Cevziyye buradaki iki ağaçla (incir ve zeytin) hem bizzat ağaçların kendisinin hem de onların yaygın ve meşhur olarak buldukları mekânın kastedilmiş ve o sebeple yemin edilmiş olduğunu belirtir. Bu iki ağacın en yaygın bulunduğu bölge de Beyt-i Makdis'in bulunduğu yer yani Kudüs'tür. İbn Kayyim, bu ağaçların bulunduğu bölgeye yemin edilmesinin sebebini de orada Hz. İsa'nın bulunmuş olması ile açıklar. Nitekim daha sonra gelen Tûr-i Sîna Hz. Musa'nın, Beled-i Emîn de Hz. Peygamber'in mekânıdır. İbn Kayyim bazı müfessirlerin bu iki meyve üzerine yemin edilmesinin sebebi olarak onların insan için son derece faydalı iki nimet olmasını gösterdiklerini deaktarır.⁴⁷ Buna katılmakla birlikte bu gerekçenin, onların mekânının kastedilmiş olmasına engel teşkil etmeyeceğini belirtir.⁴⁸Burada ağaçlar-dağ-mekân üçlüsünü üç peygambere hamlenden İbn Kayyim, aynı şeyi Tûr sûresinin başındaki "(Sînâ) dağına andolsun, satır satır yazılan kitaba andolsun" (52/Tûr 1-2) âyetleri için de söyler. Ona göre bu âyetlerle ilgili en güzel görüş, ilkinde

⁴⁶ Kur'ân'daki âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet meselesi, taraftarları ve muhalifleri olan bir konudur. Çoğunluk âlimler, âyetler ve sûreler arasında münâsebet olduğu, bu münâsebeti ortaya çıkarabilmenin genellikle büyük bir mahâret istediği düşüncesindedirler. İzz b. Abdüsselâm ve Şevkânî gibi bazı âlimler ise Kur'ân'ın yapısı gereği, bu münâsebet meselesinin biraz zorlama ile ortaya konduğu görüşündedirler. Bu konuda Şevkânî şunları söyler: "Ma'lumdur ki birçok müfessir zorlama ile yapay bir ilim ortaya çıkarmışlardır. Böylece, yüzmekle mükellef olmadıkları bir denize dalmışlar ve bütün zamanlarını kendilerine faydası olmayan bir ilme hasretmişlerdir. Hatta kendilerini Allah'ın Kitabı ile ilgili konularda yasak olan mücerred re'y ile konuşmaya sürüklemişlerdir. Şöyle ki; onlar, Mushaflardaki mevcut tertibe göre düzenlenmiş Kur'ân âyetleri arasında irtibatlardan ve münasebetlerden bahsetmeye yönelmişlerdir." Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, 1414, I, 85. Bize göre ise –metinde de söylediğimiz gibi- münâsebet meselesi her âyet ve sûre için söz konusu edilmemelidir. Ama bazı âyetler, âyet grupları (pasajlar) ve kimi sûreler arasında bir anlam bütünlüğü olduğu da açıktır.

⁴⁷ Bazı eserlerde bu iki meyvenin diğer meyvelere göre ne kadar üstün ve faziletli olduğundan bahseden hadislerle ve sahabe sözlerine yer verilmektedir. Bkz. Neysâbü'rî, Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. El-Hüseyn el-Kummî, *Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibü'l-Furkân*, thk. eş-Şeyh Zekeriyya Umeyrân, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, VI, 524.

⁴⁸ Cevziyye, *age.*, s. 30.

Hız. Musa'nın, ikincisinde de Hız. Peygamber'in nübüvvetinin murad edildiğini belirten görüşür.⁴⁹

Tîn'in Şam'da, Zeytûn'un da Beytü'l-Makdis'de yer alan iki dağ olduğu söylenmiştir. Abdurrahman b. Zeyd, Tîn'in Şam (Dimaşk) mescidi, Zeytûn'un da Beytü'l-Makdis olduğunu söylemiştir. Muhammed b. Ka'b, Tîn'in Ashâb-ı Kehf'in mescidi, Zeytûn'un da Mescid-i İlyâ (Kudüs) olduğunu söylemiştir. Hasan-ı Basrî, Mücâhid, İkrime ve Katâde'nin "tîn, yenilen incir, zeytûn ise sıkılan (yağı çıkarılan) zeytindir [yani bildiğimiz meyvelerdir]" dediği rivayet edilmiştir.⁵⁰Bazı müfessirler burada bu kelimelerin bizzat kendilerinin (hakiki anlam) kastedildiği, mescid, dağ vs. şeklinde mecaza hamletmek için bir karine bulunmadığı fikrindedirler. Onlara göre Allah bu meyvelerdeki üstünlüğü ve güzelliği göstermek için onlarla yemin etmiştir.⁵¹

Bazı hadis rivayetlerinde Hız. Peygamber'in Allah dışında başka bir şeyle yemin etmeyi yasakladığı bildirilmektedir.⁵²Kur'ân'da ise Allah, Tîn sûresinde de olduğu gibi, kendisi dışındaki bazı şeylerle yemin etmektedir. Bu iki durum arasındaki çelişkiyi âlimler şu görüşlerle çözmeye çalışmışlardır:

1- Buradaki tîn ve zeytûn kelimelerinden önce bir muzaf vardır ki o da rab kelimesidir. Dolayısıyla ifade "ve rabbi't-tîn ve rabbi'z-zeytûn" (incirin ve zeytinin rabbine andolsun ki) şeklindedir.

2- Araplar bu şeyleri ta'zim edip onlarla yemin ediyorlardı. Kur'ân da onların örfüne göre nâzil oldu.

3- Yemin ancak yemin edenin ta'zim edeceği ve kendisinden üstün olan bir şeyle olur. Allah'tan üstün hiçbir şey yoktur. O sebeple o bazen kendisiyle bazen de yine kendisine delalet eden masnûâtıyla yemin etmektedir.⁵³

Taberî (v. 310/923) "tîn ve zeytûn"un hem yenilen iki meyve hem de dağ, mescit vs. olduğunu söyleyen görüşleri sıraladıktan sonra şöyle der: "Bize göre doğru olan, incirin yenilen incir, zeyti-

⁴⁹ Cevziyye, *age.*, s. 164.

⁵⁰ Kurtubî, *age.*, XX, 110-111.

⁵¹ İbnü'l-Arabî, el-Kâdî Muhammed b. Abdullah Ebû Bekr, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, IV, 414.

⁵² Buhârî, *el-Eymân ve'n-Nüzûr*, 6270; Müslim, *el-Eymân*, 1646.

⁵³ Buga, Mustafa Dîb-Mestû, Muhyiddîn Dîb, *el-Vâzıh fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimaşk, 1998, s. 209.

nin de yağı çıkarılan zeytin olduğunu söyleyen görüştür. Çünkü Araplarca bilinen budur. Ayrıca tîn ve zeytûn isimli birer dağ da (onlarca) bilinmemektedir. Fakat bir insanın “Rabbimiz incir ve zeytin ile yemin etmiştir ve bu yeminden maksat incir ve zeytinin yetiştiği yer ile yemin etmektir” derse, âyetin zahirinde bunun doğru olduğunu destekleyen bir delil olmasa da bu da bir görüş olur. Çünkü Şam’da incirin yetiştiği yerler, Beyt-i Makdis’te de zeytinin yetiştiği yerler vardır.”⁵⁴

Fakat Şevkânî (v. 1250/1834) “nasıl oluyor da bu imamlar hakiki manayı bırakıp, ne aklî ne de naklî bir temeli olan böyle hayalî bir görüşe yöneliyorlar!” diyerek tîn ve zeytûnün birer dağ olabileceği şeklindeki görüşü tecvîz eden Taberî’yi eleştirir. Diğer yandan, “Şam’lı, aynı zamanda tefsiri de olan bir adamın şöyle dediğini işittim: Tîn, Hulvân ile Hemedân arasında bir dağdır, Zeytûn da Şam’da bir dağdır”⁵⁵ diyen Ferrâ’ya (v. 207/822), “varsayalım ki böyle bir adamı işittin, ne anlama gelir bu? Bu, ne dilde bir anlamın tespitine yarar ne de Şârî’den gelen bir nakildir” diye cevap verir. Dolayısıyla Şevkânî, kendisi gibi düşünen Nehhâs’ın yolunu izleyerek bu kelimelerin hakiki anlamda kullanıldığı kanaatini dile getirir.⁵⁶

Bize göre de bu âyetteki tîn ve zeytûn kelimeleri hakiki anlamlarında kullanılmıştır. Bunun aksini gösterecek sağlam naklî bir delil olmadığı gibi aklî delil de yok gibidir. Bu iki meyve üzerine yemin edilmesi, onların –diğer birçok faydalı nimet gibi- Allah’ın yaratmış olduğu iki değerli nimet olması sebebiyledir denilebilir. Buradan hareketle, bu iki meyvenin olağanüstü derecede diğerlerinden farklı olduğunu, sayılamayacak kadar çok faydayı bünyelerinde barındırdıklarını vs. söyleyip meseleyi abartmak da gereksiz olacaktır. Zira Allah’ın yarattığı bütün meyve ve sebzelerin insanlar ve diğer canlılar için ayrı ayrı önemde oldukları, bunlar arasında üstünlük-zayıflık derecelendirmesi yapmanın doğru olmayacağı izahtan varestedir.

Bununla birlikte, böyle düşünüldüğü takdirde, Elmalılı’nın da dediği gibi,⁵⁷ yemin ile cevabı arasındaki anlam bağlantısı açısından

⁵⁴ Taberî, *age.*, XXIV, 503.

⁵⁵ Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah, *Me’âni’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2002, III, 166.

⁵⁶ Şevkânî, *age.*, V, 566-567.

⁵⁷ Yazır, *age.*, VIII, 5929. Elmalılı merhum incir ve zeytinin burada hakiki anlamında kullanıldığı şeklindeki görüşü açıklarken, bu iki meyvenin insan hilkatı açısından

bir problem ortaya çıkar. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi, yeminlerle cevabı arasında her zaman anlam bağlantısı olmak zorunda değildir. Kur'ân'ın, bu sûreye benzeyen diğer sûrelerindeki yeminlere bakarsak bu bağlantısızlığı görebiliriz. Örnek vermek gerekirse, 100/Âdiyât sûresinde nefes nefese koşan, kıvılcımlar saçan....atlara/develere –yahut meleklerle- yemin edilip, cevapta insanın nankörlüğünden bahsedilir. 85/Burûc sûresinde gökyüzüne, kıyamet gününe, şahitlik edene ve edilene yemin edilip, cevapta Ashab-ı Uhdûd'a lanet edilir. 52/Tûr sûresinde Sînâ dağına, satır satır yazılan kitaba, Kâ'be'ye, gökyüzüne ve kabaran denize yemin edilip, cevapta Kıyâmet gününün mutlaka geleceği bildirilir. Örnekleri artırmak mümkündür. Buralarda, yemin ile cevabı arasında bir anlam bağlantısı kurmak tabii ki mümkün olabilir ama bu, kanaatimizce zorlama bir çaba olacaktır ve ortaya çıkan sonuç öznellikten hâlî olmayacaktır.⁵⁸

Anlamı hakkında farklı şeyler söylenen bir diğer zeytin ağacı da 24/Nûr 35. âyette geçen “mübârek bir zeytin ağacı”dır. Bahsi geçen âyette şöyle buyrulmaktadır: “Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru şuna benzer: Duvarı bir oyuk, içinde bir kandil, kandil de billur bir fanus içinde; fanus ise inci gibi parlayan bir yıldız... Kandilin yakıtı doğuya da batıya da ait olmayan mübârek (bereketli) bir zeytin ağacının yağıdır. Bu yağ neredeyse ateş değmeden bile ışık verecek kıvamdadır. O kadar ki nur üstüne nurdur. Allah dilediğini nuruna ulaştırır. İşte Allah insanlara böyle misaller verir. Allah her şeyi en iyi bilendir.”

Âyetin sonundaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, burada bir mesel/misal anlatılmaktadır. Allah'ın, göklerin ve yerin (bütün bir kâinatın, varlığın) nuru olduğu ifade edilmekte; onun bu nur oluş

öneminden bahsedip sonra şu ilginç yorumu yapar: “Mamafih insan hilkatı nokta-i nazarından düşünüldüğü zaman وما خلق الذكر والأُنثى (92/Leyl 2) kaseminin tazammun ettiği vechile bu iki meyvanın dişi ve erkekten kinâye olmaları ihtimali de ba'îd değildir.”

⁵⁸ Konuyla ilgili bir makalede, bahsi geçen iki kelimenin hakiki anlamlarıyla değil, ya incir ve zeytin ağaçlarının bolca yetiştiği Şam ve Filistin diyarı, ya da Filistin'deki İncir ve Zeytin Dağı şeklinde anlaşılması gerektiği; bunun bağlamdan kaynaklanan bir gereklilik olduğu, zira iki ve üçüncü âyetlerde birer mekândan bahsedildiği dile getirilmektedir. Bkz. Durmuş, Zülfikar, “Dilbilim Açısından Meâllere Eleştirel Bir Yaklaşım”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 2010, s. 33. Bağlam bilgisinin, âyetlerin doğru anlamına ulaşmak açısından öneminin bilincinde olmakla birlikte, başka sûrelerdeki yeminleri de göz önünde bulundurduğumuzda, hem yemin edilen şeylerin kendi arasında hem de yemin ile cevabı arasında zorunlu bir bağlantı-bağlam ilişkisi kurmanın gerekli olmadığını söyleyebiliriz.

keyfiyeti, biz insanoğlunun daha kolay anlayabilmesi için sembolik bir tarzda izah edilmektedir. Kur'ân'ın sembolik dilinin amacı tam da budur: Sonlu/sınırlı bir varlık olan insanın, onun idrak alanının dışındaki meseleleri daha iyi kavrayabilmesi için indirgemeci ve teşbihî bir dil kullanmak. Bu âyette olan da budur. Diğer yandan Allah'ın, göklerin ve yerin nuru oluşu farklı şekillerde anlaşılmış ve yorumlanmıştır. Fakat meselenin bu yönü doğrudan konumuzla alakalı değildir.⁵⁹ Bizim burada ilgilendiğimiz husus, âyette geçen zeytin ağacı ve onun vasıflarıdır. Âyette, zikri geçen zeytin ağacından şu şekilde bahsedilir: شَجَرَةٌ مُبَارَكَةٌ زَيْتُونِيَّةٌ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ (doğuya da batıya da ait olmayan bereketli bir zeytin ağacı). Bu zeytin ağacının özellikle doğuya ve batıya ait olmayışı meselesi, müfessirlerin bu konuda çeşitli yorumlar yapmalarına sebep olmuştur. Onların yorumlarına baktığımızda, ağacın bu durumuyla ilgili üç temel görüş serd edildiğini görüyoruz. Bu görüşleri şöylece özetlemek mümkündür:

152 | db

1- Güneş ile arasında hiçbir engel bulunmayan bir ağaçtır. Günün her vakti güneş alır. (Katâde, İkrime, Mücâhid, İbn Abbas).

2- Ağaçların ortasında bulunan bir ağaçtır. Yani doğu ya da batı tarafında değildir. (İbn Abbas). Şam taraflarında bulunan bir ağaçtır, doğuda ya da batıda değildir. (İbn Vehb, İbn Zeyd'den naklen).

3- Bu ağaç eğer dünyada olsaydı mutlaka doğuda ya da batıda (herhangi bir yönde) olurdu. Bu, sadece Allah'ın kendi nurunu an-

⁵⁹ Âyet hakkında geniş bir çalışma için bkz. Duman, Zeki, "Nur Sûresinin 35. Âyetinin Tefsir ve Te'vili Bağlamında Allah'ın İnsana Dört Hidayeti: Fitri Din, Akıl, Peygamber ve Kitap", Usûl İslam Araştırmaları Dergisi, sayı: 3, Ocak-Haziran 2005, ss. 7-42. Müellif bu makalede şu sonuca varmıştır: Allah'ın nuru ile kastedilen onun insana hidayetidir. Âyette geçen mişkât, lamba, lambanın fitilindeki alev, levi kaplayan lamba şişesi ve yakut olarak kullanılan zeytinyağı birer semboldür ve bunlarla Allah'ın insana şu dört hidayeti kast edilmiştir: Fitri din, akıl, peygamber ve kitap. Müellife göre yetişkin her insan bu dört ilahi ışık ile aydınlatılmış demektir ve âyetin sonunda ifade edilen "nur üstüne nur"un anlamı da budur (s. 25). Fakat yetişkin her insanın bu dört hidâyet kaynağı ile aydınlatılmış olduğu düşüncesi, âyetin sonunda yer alan "Allah dilediğini nuruna ulaştırır" ifadesiyle çelişiyor gibidir. Diğer yandan müellif, âyette geçen lamba şişesi ve yağın misal âleminde mevcut olmayan ve her biri, ancak hayal edilebilecek cinsten fenomenlere teşbih edildiğini söylemektedir. Buna göre incimsi bir yıldız (kevkebün dürriyün) evrende henüz keşfedilmiş değildir. Doğusu-batısı olmayan ve her an güneşten tam enerji alan bir zeytin ağacı da henüz dünyada keşfedilmiş değildir. (s. 26). Oysa "inci gibi yıldız" ifadesi Arapların kullandıkları bir ifadedir ve yıldızın parlaklığının şiddetini ve cisminin büyüklüğünü anlatmak için kullanılır. Bkz. İbn Manzûr, *age.*, IV, 279; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, VIII, 421.

latmak için vermiş olduğu bir misaldir [fiziksel gerçekliği yoktur]. (Hasan-ı Basrî).⁶⁰

Taberî'ye göre müreccah görüş, bahsi geçen ağacın her yönden güneş aldığı söyleyen görüştür. Zira âyette zeytinyağının saflığından ve parlaklığından bahsedilmiştir. Zeytinyağının böyle olabilmesi için ağacının bolca güneş alması gerekir.⁶¹

Kimi müfessirler Hasan-ı Basrî'nin dillendirdiği düşünceye katılmamışlardır. Sa'lebî der ki, Kur'ân bu ağacın açıkça dünyevî bir ağaç olduğunu söylüyor. Çünkü bu bir zeytin ağacıdır ve zeytin ağacı dünyada bulunur.⁶²

Ferrâ, *lâ şarkiyyetin velâ garbiyyetin* ifadesinin anlamının “ne sadece doğudan, ne de sadece batıdan güneş alır. Hem doğudan hem de batıdan alır” anlamına geldiğini söyler. Buna örnek olarak bir kişi hakkında söylenen “falanca ne seferidir ne de mukimdir” sözünü gösterir. Bu ifade “falanca ne yalnızca seferidir ne de yalnızca mukimdir” anlamına gelir.⁶³

Übeyy b. Ka'b'a nispet edilen bir görüşe göre o bu âyetin bir mesel olması sebebiyle zahirine göre ele alınamayacağını, te'vil edilmesi gerektiğini söylemiştir. Buna göre Allah'ın nuru İslam'dır, mişkât mü'minin göğsü, zücâce kalbi, misbâh ise imandır. Mübârek zeytin ağacı da nübüvvet ağacı demektir.⁶⁴ İbn Ömer'e nispet edilen başka bir görüşe göre bu ağaç mü'mini simgeler. Mü'min doğuya ait değildir, yani kibleli doğu olan Hıristiyanlar gibi değildir, batıya da ait değildir, yani kibleli batıya doğru olan Yahudiler gibi değildir.⁶⁵

Naklettığımız bu görüşleri de göz önünde bulundurarak bu âyet ve içerisinde yer alan zeytin ağacı ve onun vasıflarıyla ilgili olarak şunları söylemenin mümkün olabileceğini düşünüyoruz: Nûr

⁶⁰ Görüşler için bkz. Taberî, *age.*, XIX, 186-187.

⁶¹ Taberî, *age.*, XIX, 186-187. Zeki Duman, makalesinde “doğuya da batıya da ait olmamak” ifadesinin ağacın günün her vakti güneş almasıyla alakalı olduğunu, fakat böyle bir yerin dünya üzerinde olmasının mümkün görünmemesi sebebiyle bu ağacın hayali bir ağaç olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla o, yukarıda zikrettiğimiz görüşlerden ikisini birleştirerek bir sonuca varmıştır. Bkz. Duman, *agm.*, s. 31 (dipnot 81).

⁶² Şevkânî, *age.*, IV, 39.

⁶³ Ferrâ, *age.*, II, 153.

⁶⁴ Neysâbü'rî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ebu'l-Hüseyn Ali b. el-Hüseyn, *Bâhiru'l-Burhân fi Me'ânî Müşkilâti'l-Kur'ân*, thk. Suâd bn. Sâlih b. Saîd Bâbekî, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 1998, II, 1002.

⁶⁵ Mâverdi, *age.*, IV, 105.

sûresinin 35. Âyetinde Allah Teala temsilî bir dil kullanarak kendisinin göklerin ve yerin (bütün bir âlemin) nuru (yaratıcısı, düzenleyicisi, koruyucusu, sahibi, ışığı) olduğunu söylüyor. Akabinde, muhtemelen muhatapların zihinlerinde daha iyi yer etmesi için, bu nurun neye benzediğini teşbihi kullanarak anlatıyor. Kendisine benzetilen unsurlar, muhatapların bildikleri, gördükleri ve tanıdıkları nesne ve kavramlardan seçiliyor. Zeytinyağı da özellikle ilk muhataplarca kandil olarak kullanılan, yandığı zaman etrafa parlak bir ışık veren bir nesne olarak zaten biliniyor. Fakat söz konusu Allah'ın nuru olunca, onun sıradan değil de daha bereketli, her zaman gördükleri zeytin ağaçlarına göre daha üstün özelliklere sahip, belki daha önce hiçbir yerde görmedikleri kadar parlak ışık verebilen, hatta hiç ateş dokunmasa bile yanıyormuş gibi parlayan bir zeytin ağacına benzetilmesi şüphesiz vakıya daha mutabık olacaktır. Ağacın doğuya ya da batıya ait olmamasını da onun güneşle irtibatından ziyade, muhatapların daha önce benzerini görmedikleri evsafıta olduğunu anlatan bir ifade olarak almak daha doğru olacaktır kanaatindeyiz. Nitekim Seyyid Kutub da *lâ şarkiyyetin velâ garbiyyetin* ifadesini açıklarken, “o zeytin ağacının yağı, bilinen zeytinyağları gibi olmayıp, daha başka [üstün özellikleri olan] ilginç bir yağdır”⁶⁶ yorumuna yer vermektedir. Böyle düşünülmeyp, “bu bir meseldir, hakiki anlamıyla alınmayıp te’vil edilmelidir” denilirse ortaya tamamen öznellekle dolu, belki de ilk muhatapların aklına hiç gelmeyecek, kimi zaman tutarsızlıklarla da ma'lul bir sürü yorum çıkacaktır. Böylelikle âyetlerin ilk muhataplara söylediği ilk anlam buharlaşacak ve neticede bir gizem ve anlaşılmazlık hâlesi içine hapşolacaktır.

154 | db

Zakkûm Ağacı

İncelemek istediğimiz bir diğer ağaç da Kur'ân'da zikri geçen zakkûm ağacıdır. Zakkûm ağacından Kur'ân'da üç sûrede bahsedilir. Bunların hepsinde zakkûm ağacının bir olumsuzluk motifi olarak kullanıldığına şahit oluyoruz. Bu üç sûreden nüzul sırasına göre en önce olanı 56/Vâkıa sûresidir. Burada zakkûm ağacından bahsedilen âyetler şöyledir:

“Sonra onlara şöyle denecek: ‘Ey diriliş gerçeğini yalan sayan dalâlet ehli! Artık zakkûm ağacından yiyeceksiniz. Karınlarınızı onunla dolduracak, üzerine de kaynar su içeceksiniz. Hem de su-

⁶⁶ Kutub, *age.*, IV, 2520.

suzluktan kavrulmuş develerin suya saldırışı gibi ona saldırarak içeceksiniz.” (51-55)

Nüzul sıralaması bakımından ikinci sırada olan 37/Saffât sûresinde zakkûm ağacından şöyle bahsedilir:

“[Ey müşrikler!] Cennette konuk olmak mı yoksa zakkûm ağacı(nın tomurcuklarından yemek) mi daha iyidir? Biz o ağacı müşrikler için bir sınama vesilesi kıldık.” (62-63)

“Zakkûm ağacı cehennemden ta dibinden çıkar. Onun tomurcukları “şeytanların başları” bitkisi gibi (çirkin)dir.⁶⁷ İşte müşrikler cehennemde bu ağacın tomurcuklarını yiyecek ve karınlarını onunla şişirecekler. İçlerini yakan zakkûmun üzerine kaynar bir su içecekler. En nihayet, onların dönüp dolaşıp varacakları yer ateştir.” (64-68)

Son sırada yer alan 44/Duhân sûresindeki âyetler de şöyledir:

“[Ey müşrikler!] Zakkûm ağacı sizin gibi günaha batmışların yiyeceğidir. O ağaç, erimiş maden misali karınlarda fokurdar. Hem de kaynayan suyun fokurdaması gibi.” (43-46)

Bütün bu âyetlerden anlaşıldığına göre zakkûm adı verilen bitki/ağaç, cehennemde yetişen/bulunan ve cehennemliklerin yiyeceği şeyler arasında yer alan bir bitkidir. Bitkinin yahut tomurcuklarının görüntüsü muhataplar açısından tanıdık bir görüntü olarak tasvir

⁶⁷ Burada bir benzetme yapılmaktadır. Müfessirlerin çoğunluğu burada zakkûm ağacının çirkinlik hususunda şeytanların başlarına –ki onların çirkin olduğu düşünülür- benzetildiği görüşündedirler. Bununla birlikte ilk dönemlerden itibaren bazı müfessirler –mesela hicrî 150 yılında vefat eden Mukâtil b. Süleyman- buradaki “şeytanların başları”nın, Arapların bildiği bir bitki ve onun tomurcuklarının adı olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla buradaki benzetme de, cehennemdeki zakkûm ağacı ile Mekte-Yemen arasında bulunan ve “şeytanların başları” ismi verilmiş bir bitki –muhtemelen bu bitkinin çirkin bir görüntüsü vardı- arasında yapılmıştır. Bkz. Koç, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitâbiyât, Ankara, 2005, s. 45. Başka bazı müfessirler de “esten” adı verilen ve meyvelerine “şeytanların başları” denen, çirkin görünüşlü, kötü kokulu ve acı bir bitkiden bahsederler. Bkz. Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, tsz., IV, 48; İbn Âşûr, *age.*, XXIII, 124. Müfessir Râzî, Mukâtil'in söylediklerini de bir görüş olarak aktarmasına rağmen zakkûmun çirkin olmaları sebebiyle şeytanların başlarına benzetildiği fikrinin doğru açıklama olduğunda ısrar eder. bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 337. Elmalılı ise “ruûsu's-şeyâtîn” hakkında üç açıklamayı (çirkinlikten kinâye, çirkin suratlı bir yılan ve esten bitkisi) verdikten sonra şöyle der: “Biz de dördüncü bir mana anlamak istiyoruz ki zalimleri en çok aldatan, meftun eden nokta onun çiçek açıp meyvesini verecek olan noktadır. Varidat menbaları gibi görünen o noktalar öyle iğfalkârdır ki sanki şeytanların başları yahut rüesası gibidir.” Yazır, *age.*, V, 4055-4056.

edilmiştir. Cehennemde yenildiğine göre de gıda değil azap/acı verme özelliğine sahiptir.

Mekke döneminin sonlarında nâzil olan 17/İsrâ sûresinin 60. âyetinde “Kur’ân’da lanetlenen ağaç”tan bahsedilir. Âyet şöyledir: “Biz sana, ‘Rabbin insanları (müşrikleri) sınırsız ilim ve kudretiyle kuşatmıştır’ diye bildirmiştik. Gerek sana gösterdiğimiz o rüyayı/müşahedeyi, gerekse *Kur’ân’daki lanetlenmiş ağacı* müşrikler için bir sınama ve aldanma vesilesi kıldık. Biz onları azapla uyarıyoruz, ama bu uyarılar onları daha da azdırmaktan başka bir sonuç vermiyor.”

Müfessirler çoğunlukla burada bahsi geçen ağacın zakkûm ağacı olduğunu söylemektedirler.⁶⁸ Rivayetlere göre, cehennemin dibinde yetişen zakkûm ağacından bahseden ayetler (37/Saffât 64) nâzil olunca Ebû Cehil başta olmak üzere bazı Mekkeli kâfirler, “İşte bu, İbn Ebî Kebşe’nin (Rasulullâh) yalanlarından birisi değil mi? Hem taşları yakacak bir ateşle sizi korkutuyor hem de o ateşin içinde ağaç bittiğini söylüyor!” demişlerdi. Böyle söyleyerek imtihanı kaybetmişlerdi. İşte İsrâ sûresindeki âyetler de bu hakikati dile getirmektedir.⁶⁹

Fakat bahsi geçen sûrelerin nüzul sıralaması göz önünde bulundurulduğunda İsrâ sûresinin Saffât’dan daha önce nâzil olduğu görülür. Her ne kadar İsrâ’nın bazı âyetlerinin -60. âyet de dâhil-Medine döneminde indiğine dair rivayetler varsa da, bunlar çoğunluk tarafından kabul görmemiş ve İsrâ sûresinin tamamının Mekke’de ve Saffât sûresinden önce nâzil olduğu söylenmiştir.⁷⁰ Ayrıca taşların da cehennemde yanacağından bahseden âyet (66/Tahrîm 6) de Medîne döneminde nâzil olmuştur. Bu durumda nakledilen

⁶⁸ Esasında Kur’ân’da başka bir yerde “lanetlenmiş ağaç” şeklinde bir ifade geçmemektedir. Kaldı ki bir ağacın yahut akıl sahibi olmayan başka bir nesnenin Kur’ân’da lanetlenmiş olması ma’kul bir durum olmazdı. Bu durumu açıklamak sadedinde Zemahşerî şunları söylemektedir: “Burada zakkûm ağacı, onun meyvelerinden yiyecek olanlar/kâfirler lanetlendiği için mecazen lanetlenmiştir. Yoksa onun bir ağaç olarak günahı yoktur. Başka bir görüşe göre denilmiştir ki, lanet rahmetten uzak olmak demektir. O ağaç da azabın içinde bulunduğu için lanetli şeklinde tavsif edilmiştir. Bir başka görüşe göre de Arapların zararlı ve iğrenç gördükleri yiyeceklerle “mel’ûn” (lanetli/rahmetten-iyilikten uzak) dedikleri ifade edilir. Zakkûm da öyle bir yiyecek olduğu için lanetli olduğu söylenmiştir.” Zemahşerî, *age.*, II, 632.

⁶⁹ Rivayetle ilgili bkz. Mukâtil b. Süleymân, *age.*, II, 263; Taberî, *age.*, XVII, 485.

⁷⁰ İbn Âşûr, bu sûredeki bazı âyetlerin Medenî olduğunun söylenmesinin sebebi olarak, bahsi geçen âyetlerdeki üslubun ve ahkâmın Medîne dönemi âyetlerine benzerliğini göstermektedir. İbn Âşûr, *age.*, XV, 6.

bu rivayetler vakıya mutabık görünmemektedir. Diğer yandan – yukarıda da görüldüğü gibi- Saffât sûresindeki zakkûmdan bahseden âyetlerde, önce bu ağacın bir imtihan vesilesi kılındığı bildirilmekte, ardından ağacın cehennemde yetiştiği ifade edilmektedir. Bu durumda ağaçla imtihan edilmenin, onun cehennemde yetişip yetişmemesiyle ilgili olmayan başka bir husus olması gerekir. Başka rivayetlerde zakkûmla ilgili âyetler gelince bazı müşriklerin –yine Ebu Cehil'in adı geçmektedir-, Arapların zakkûm ismini verdiği hurma ve kaymaktan müteşekkil yemeği istetip, etrafındakilere “buyrun, afiyetle yiyin” demek sûretiyle, cehennemde kendilerini bekleyen azap verici o yiyeceklerle alay ettikleri anlatılmaktadır.⁷¹ Her ne kadar zakkûmun bir ağaç/bitki değil bir tür yemek olduğunu ve Hicaz Araplarının onu bir ağaç olarak bilmediklerini ihsas etse de, kanaatimizce bu tür rivayetler, bahsi geçen imtihan meselesini daha iyi açıklamaktadır. Çünkü zakkûmla ilgili ilk inen âyetlerde (Vâkiâ sûresi), kıyamet ve dirilişi inkâr edenlerin zakkûm yiyeceği ve bunun çok azap verici bir şey olacağı anlatılmaktadır. Müşrikler bu durumu hafifseyerek âhiretle ilgili imtihanı bir kez daha kaybetmişlerdir. Dolayısıyla hem Saffât, hem de İsrâ sûresinde geçen, zakkûm ağacının imtihan vesilesi olması hususunu, onun ateşin içinde yetişmesiyle değil, bir azap yiyeceği olmasıyla ilişkilendirmek daha doğrudur.

⁷¹ İbn Sîde, zakkûm kelimesiyle ilgili şöyle bir açıklamaya yer verir: “*ez-Zakm*, bir şeyi yemek, lokma lokma yemek, yutmak gibi anlamlara gelir. Rivayete göre zakkûmla ilgili âyet gelince Kureyşliler bunun ne olduğunu anlamadılar. Ebu Cehil, “bu bir ağaçtır ama bizim topraklarımızda yetişmez. Bunun ne olduğunu bilen var mı? diye sordu. Orada bulunan İfrikiyyeli bir şahıs, bunun kendi lehçelerinde hurma ve kaymaktan müteşekkil bir yemek olduğunu söyledi. Bunun üzerine Ebu Cehil cariyesinden bu yiyecekleri getirmesini istedi. Gelince de afiyetle yemeğe ve zakkûmdan bahseden âyetlerle dalga geçmeye başladılar. Bunun üzerine, o ağacın cehennem dibinden çıktığını söyleyen âyetler nâzil oldu.” İbn Sîde, Ebu'l-Hüseyn Ali b. İsmail el-Endelûsî, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffâl, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1996, I, 447. Ayrıca bkz. Taberî, *age.*, XXII, 63; İbn Âşûr, *age.*, XV, 147. Daha sonra nâzil olan yine bir Mekki sûrede (45/Câsiye 9), Allah Teala müşriklerin bu alaycı tavırlarını şöyle anlatmaktadır: “Onlar âyetlerimizden bir şeyler öğrendiklerinde onu alay konusu yaparlar. İşte onların hakkı, mahv u perişan edici bir azaba mahkûm olmaları.” Müşriklerin âyetlere karşı bu alaycı tavrı başka konularda da ortaya çıkmıştır. Mesela Rasulullah mi'raç tecrübesinden bahsedince onun yalancı olduğunu söylemişlerdir. İsrâ sûresindeki “sana gösterdiğimiz rüyayı müşrikler için bir imtihan vesilesi kıldık” (âyet 17) bu husustan bahseder. Cehennemde on dokuz bekçi bulunduğunu belirten âyetle ilgili olarak müşrikler az sayıda bekçi bulunduğu için onları rahatlıkla öldürüp cenneti işgal edebileceklerinden dem vurmışlardır. Bkz. Şenkîfî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr, *Advâu'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, II, 11-12.

Kimi müfessirler 51/Zâriyât 14. âyetteki “fitne” kelimesinin “azab yâhud azab u mihnete sebab olan küfür ve fesâd ma'nâsında”⁷²kullanılmış olmasını gerekçe göstererek buradaki “fitne” kelimesinin de aynı anlamda kullanılmış olabileceğini belirtmişlerdir.⁷³ Bu durumda bahsi geçen âyetin anlamı, “Biz o ağacı müşrikler için bir azap kıldık” şeklinde olur –ki eğer bu yorum kabul edilirse, imtihan/sınama meselesi tümüyle ortadan kalkar.

Cehennemde bulunan ve azabı hak edenlerin gıdası olan bitkiye “zakkûm” isminin verilmesi dikkate değerdir. Kur’ân’ın kullandığı kavram ve kelimelerin, özellikle ilk muhataplarının algı çerçeveleri dışında olmadığını düşünürsek, zakkûm isminin de muhataplarının ilk kez duymadığı, daha önce kendisine bir şekilde anlam yükledikleri bir kelime olması gerekir. Çünkü Kur’ân’ın metodu, muhatapların kavram ve kelimelerini kullanıp, bazen onların içeriğini değiştirmek suretiyle yeni anlam çerçeveleri oluşturmak şeklindedir. Kâfir, münâfık, salât, zekât, takvâ vs. kavramlarda da bu durumu gözlemleyebiliriz. Bütün bunlar Arapların bilip kullandığı, fakat Kur’ân’ın farklı anlamlar yükleyip muhtevasını tevhidî bir çerçeveye soktuğu mefhumlardır.

158 | db

Zakkûmla ilgili açıklamalara baktığımızda, bazılarında ondan olumlu bir şekilde bahsedilirken,⁷⁴birçoğundazakkûmun bizzat Mekke ya da Medine’de yetişmesi de Araplar tarafından bilinen ve kötü bir şöhreti olan bir bitki türü olduğu söylenmektedir.⁷⁵ Bu açıklamalar şöyledir:

Zakkûm, tozlu, küçük yuvarlak yapraklı, dikensiz, kötü kokulu, acı, gövdesinde birçok boğum bulunan, zayıf damarları olan, bal arısının bal için konduğu, çiçekleri beyaz ve yapraklarının tepesi/tomurcukları hakikaten çirkin olan bir ağaçtır.⁷⁶

Zakkûm, en kötü/zararlı ağaçlardan birisidir. Yemen’in Tihâme ve çöle yakın kurak bölgelerinde yetişen, küçük yapraklı, kötü ko-

⁷² Yazır, *age.*, VI, 4530.

⁷³ Kurtubî, *age.*, XV, 86.

⁷⁴ “Zakkûm, Arapların bir çeşit yemeğidir ve hurma ve kaymaktan oluşur.” Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdülkâdir, *Muhtârü’s-Sihâh*, thk. Mahmûd Hâtır, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 1995, s. 280.

⁷⁵ Derveze bu ağacın Hicaz Arapları tarafından bilinen, bol dikenli ve acı meyveli ve yiyene şiddetli susuzluk veren bir ağaç olduğunu söyler. Derveze, *age.*, III, 234; IV, 217.

⁷⁶ İbn Sîde, *age.*, III, 243.

kulu, deriye isabet ettiğinde ölüme götürebilecek ölçüde yara açan zehirli bir bitkidir. (Kutrub ve Ebû Hanîfe'den naklen)⁷⁷

Öldüren her yiyeceğe zakkûm denir. Bir görüşe göre tâun/vebaya da “zakme” (الرَّقْمَة) denmektedir.⁷⁸

Cehennemde bulunan iğrenç yiyeceklere zakkûm (zakkûm ağacı) denir. Bu kelimeyle bağlantılı olarak, kişi çirkin/iğrenç bir şey yediğinde *zeqqame* ve *tezeqqame* fiilleri kullanılır.⁷⁹

Bu son açıklamanın Kur'ân'dan sonra şekillendiği açık olmakla birlikte, öncekiler zakkûm bitkisinin zaten Araplarca olumsuz nitelikleriyle tanınan kötü şöhretli bir bitki olduğunu bize haber vermektedir. Anlaşılan o ki, Kur'ân burada, onların pek sevmediği ve uzak durduğu bu bitkinin cehennemde kâfirlerin karşılaşacakları azap çeşitlerinden olduğunu haber vererek, gaybî bir hususu müşahade âlemindeki unsurlara benzetme ve böylece muhatabın zihninde esaslı bir mefhum oluşturma metodunu kullanmıştır. Dolayısıyla “zakkûm”u, bile bile inkâr etmelerinden dolayı cehenneme girecek kâfirlerin karşılaşacakları eziyet verici bir azap çeşidinin, Kur'ân'ın ilk muhataplarının zihin ve algılarına göre lafza dökülmüş hali olarak anlamakta bir beis olmasa gerektir. Bu cümleden olarak, İbn Abbas'ın söylediği rivayet edilen, “eğer cehennemin zakkûmundan bir damla dünyaya inmiş olsaydı insanların bütün hayatları mahvolurdu”⁸⁰ sözünü, –eğer hakikaten söylemiş ise- kâfirlerin karşılaşacakları azabın çetin ve yakıcılığının mübalağa tarzında dile getirilmiş hali olarak anlamak mümkündür.

Zakkûm ağacının –daha doğrusu herhangi bir ağacın- nasıl olup da cehennemin içinden çıktığı/cehennemde yetiştiği meselesi de tartışma konusu olmuştur. 37/Saffât sûresinin 64. âyetinde, zakkûmun cehennemin dibinde çıkan/biten bir ağaç olduğu söylenir. Bu ifadeler müfessirlerin çoğunluğunun ateşin içinde bir ağacın yetişmesinin imkânına dair fikir yürütmelerini sonuç vermiştir. Dolayısıyla ortaya şöyle açıklamalar çıkmıştır:

⁷⁷ İbn Âşûr, *age.*, XXIII, 122.

⁷⁸ İbn Manzûr, *age.*, XII, 268.

⁷⁹ Râgıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kılânî, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, tsz., s. 213.

⁸⁰ Şevkânî, *age.*, IV, 458.

Bu ağaç ateşle beslenir, ondan yaratılmıştır. Cehennemin ortasından biter, dalları da cehennemin diğer katmanlarına (derekelelerine) uzanır.⁸¹

Bu ağacın cennette bitmesiyle ilgili iki durum söz konusudur: 1- Onun niteliği hakkında müşrikler ihtilafa düştükleri için bu âyette izah getirilmiştir. 2- O ağacın, ateşten bittiği için ateş içinde uzun müddet kalabileceği müşriklere bildirilmek istenmiştir. Yahyâ b. Sellâm (v. 200/815) der ki, “bana ulaştığına göre bu ağaç cehennemin altıncı kapısındadır ve sizin dünyadaki ağaçlarınız nasıl suyun serinliği ile büyüyorsa, o ağaç da ateşin alevleriyle beslenip büyüyor.”⁸²

Zemahşerî şunları söyler: Müşrikler 44/Duhân 43. âyet (Zakkûm ağacı, günaha batmışların yiyeceğidir) nâzil olunca bununla dalga geçip şöyle dediler: Muhammed hem ateşin taşları yakağını iddia ediyor, hem de orada ağaç bittiğini söylüyor [olacak iş mi bu!].” Bunu söyleyenler, Allah’ı hakkıyla takdir edememişlerdir. Allah’ın yanmayan bir ağaç yaratmış olmasını da inkâr etmişlerdir. Fakat mesela Semendel isimli bir tür sürüngeninkıları ateşte yanmaz. O hayvan Türklerin memleketlerinde bulunur ve kollarından eşarp yapılır. Kirlendiği zaman ateşe atılır, ateş onun kirini yakar ama eşarba bir şey olmaz. Ayrıca devekuşu kor parçasını ve ateşin ısıtıp kor haline getirdiği demir parçasını yutar ama ona bir zarar vermez. Dahası Allah her ağacın içinde ateş yaratmıştır ama o ateş ağacı yakmaz.⁸³

Allah Teâlâ’nın yanmayan bir ağaç yaratması elbette ki imkân dâhilindedir. O’nun her şeye gücü yeter. Fakat burada tartışma konusu Allah’ın kudreti ve o kudretin hakkıyla takdir edilememesi olmamalıdır. Hz. Peygamber’in getirdiklerine inanmayanların büyük bir çoğunluğu onları anlamadıkları yahut getirilenler idrâk kapasitelerinin dışında şeyler olduğu için inanmıyor değillerdi. Bilakis onların tasaları mevziyi kaybetmekti. Aslında çok iyi anladıkları mesel ve teşbihleri, değişik yönleriyle dillerine dolayıp İslam’ı seçmemek için bahane haline getiriyorlardı. Zika aksi durumda, kendilerine bu teşbih ve temsillerin hakikati açıklanırdı ve onlar da

⁸¹ Taberî, *age.*, XVII, 486; İbn Ebî Hâtim, *age.*, X, 3260; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXVI, 337; İbn Kesîr, *age.*, VII, 20; Hâzin, Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1979, VI, 23.

⁸² Mâverdî, *age.*, V, 51.

⁸³ Zemahşerî, *age.*, II, 631.

“doğru, biz yanlış anlamışız” diyerek iman ederlerdi. Ama böyle olmadı. Dolayısıyla ateşin ortasındaki bir ağaç söz konusu olduğunda tartışmanın merkezine âyetin tam olarak ne dediğini yerleştirmek gerekir. Burada, zakkûm ağacının vasıfları, cehennemlikler için bir azap oluşu, onu yiyecek olanların inkârcı kimlikleri ve bütün bunların anlatıldığı âyetlerin bağlamları düşünüldüğünde, bu ağacın cehennemin dibinden çıkmasını mezkûr azabın korkunçluğunun ifade edildiği sahenin mütemmim bir cüz'ü olarak görmek mümkündür. Nitekim 56/Vâkıâ sûresinde anlatılan zakkûmla ilgili sahne, “işte onlara kıyamet günü verilecek ziyafet (!) budur!”⁸⁴ âyetiyle tamamlanmaktadır. Buradaki ziyafet (nüzü'l) kelimesinin kınama ve istihzâ anlamı taşıdığı açıktır.⁸⁵ Daha sonra inen 37/Saffât sûresinde, aynı sahneye zakkûmun cehennemin dibinden çıktığı da eklenerek, onların bu ziyâfetinin âdetâ cehennemin orta yerinde verileceği ifade edilmiş olmaktadır.

Sonuç

Kur'ân'da zikri geçen bazı ağaçların anlatıldığı âyetlere yeniden bakmayı denediğimiz makalenin sonucunu şöylece özetlemek db | 161 mümkündür:

Kur'ân'da geçen ifadelerin asıl anlamını tayinde öncelikle bakılması gereken yer, onların ilk olarak kendilerine gönderildiği muhataplardır. Âyetlerin ilk ve asıl anlamları, ilk muhatapların anladıklarıdır. Onların bu âyetleri nasıl anladıklarına dair gelen rivâyetler ise belli kriterlere tabi tutulup öylece değerlendirmeye alınmalıdır. Zira bilinen bir gerçektir ki, rivâyetlerin kimisi göz ardı edilmiş, kimisi sonradan şekillendirilmiş, kimisi de sonrakiler tarafından yanlış anlaşılmıştır.

Bu minvalde ele aldığımız bazı âyetlerde zikri geçen sidre, zeytûn (ve incir) ve zakkum ağaçlarının, kendileriyle ilgili rivâyetler sebebiyle çoğunlukla asıl anlamından uzak bir şekilde anlaşıldığı görülmektedir. Bu sebeple sidretü'l-müntehâ, mi'raç olayıyla ilişkilendirilerek göklerde yer alan ve mahiyeti aslında tam olarak bilinmeyen bir ağaç olarak; üzerine yemin edilen zeytûn, bir mekân (dağ, mescit vb.) adı ya da bir peygamberin remzi olarak; doğuya ya da batıya ait olmayan mübârek zeytin ağacı, güneşe göre özel bir

⁸⁴ Âyet 56.

⁸⁵ Kattân, İbrâhîm, *Teysîru't-Tefsîr*, Matabiü'l-Cem'iyetü'l-İlmiyye el-Melikiyye, Ammân, 1983, III, 298.

konuma yerleştirilmiş yahut esasında dünyada fiziki anlamda bulunmayan bir ağaç olarak ve nihâyet cehennemın dibinde yetişen zakkum ağacı, ateş tabiatlı-alevle beslenen bir ağaç olarak anlaşılmıştır. Fakat rivâyetler biraz daha araştırılıp, Kur’ân dilinin özellikleri ve âyetlerin bağlamı daha dikkatle göz önüne alındığında sidretü’l-müntehâ’nın Hz. Peygamber’in Cebrail ile dünyada görüştüğü bir mekânda bulunan ve Arapların bildiği bir ağaç; üzerine yemin edilen zeytûn’un, bilinen anlamda, Allah’ın değerli nimetlerinden bir nimeti olan ağaç ve onun meyvesi; doğuya ya da batıya ait olmayan zeytin ağacının, “böylesi ne doğuda ne de batıda görülmüştür” anlamına gelebilecek, benzersizlik ifade eden bir anlamla süslenmiş bir zeytin ağacı ve son olarak, cehennemde bulunan zakkumun da, ateşin/alevin içinde büyüyen bir ağaçtan ziyade inkârcı müşriklere çetin bir ceza olarak cehennemın orta yerinde bulunan ve onlara orada yedirilecek olan yemeğin, yine kendilerinin bildiği kötü şöhretli bir ağaç ismiyle ifade edilmiş hâli olabileceği sonucuna ulaşmak mümkündür. *Allâhu a’lem.*

Kaynakça

- Âlûsî, Mahmûd Ebu’l-Fazl, *Rûhu’l-Me’ânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Âzîm ve’s-Seb’îl-Mesânî*, Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut, tsz.
- Asad, Muhammad, *The Message of The Qur’ân*, Dar al-Andalus, Gibraltar, 1993.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tsz.
- Balcı, İsrâfil, “Siyer Okumalarında Kur’ân’ın Rolü ve Belirleyiciliği: Necm Sûresi Örneğinde Bazı Siyer Konularının Kritiği”, *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 16, Konya, 2010.
- Berrâk, Abdurrahman b. Nâsır b. Berrâk b. İbrâhim, *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye*, Dâru’t-Tedmuriyye, Riyâd, 2008.
- Buga, Mustafa Dîb-Mestû, Muhyiddîn Dîb, *el-Vâzih fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, Dımaşk, 1998.
- Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim, *et-Tibyân fî Aksâmi’l-Kurân*, thk. Tâhâ Yusuf Şahin, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- Derveze, İzzet, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed (sav)*, Trc. Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İstanbul, 2011.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Dâru İhyâi Kütübi’l-Arabiyye, Kahire, 1383.
- Dihlevî, Halim b. Kutbuddîn Ahmed b. Ebu’l-Feyz, *Tuhfe-i İsnâ Aşeriyye*, Arapça’ya trc. Ğulâm Muhammed b. Muhyiddîn b. Ömer el-Eslemî, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb, el-Matbaatü’s-Selefiyye, Kahire, 1373.
- Duman, Zeki, “Nur Sûresinin 35. Âyetinin Tefsir ve Te’vili Bağlamında Allah’ın İnsana Dört Hidayeti: Fitri Din, Akıl, Peygamber ve Kitap”, *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3, Ocak-Haziran 2005.
- Durmuş, Zülfikar, “Dilbilim Açısından Meâllere Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2010.

- Esed, Muhammed, *Kur'ân'ın Mesajı*, trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul, 1997.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah, *Me'âni'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- Hâzin, Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.
- Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *el-Vahdetü'l-Mevdûiyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Kâhire, 1970.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Sahnûn li'n-Neşr ve't-Tevzî, Tunus, 1998.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtîm er-Râzî, *Tefsîru İbn Ebî Hâtîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, el-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda, tsz.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali Ebu'l-Fadl el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Amr b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru Tayyibe li'n-Neşr, Riyâd, 1999.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hüseyn Ali b. İsmail el-Endelûsî, *el-Muhassas*, thk. Halîl İbrahim Ceffâl, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1996.
- İbnü'l-Arabî, el-Kâdî Muhammed b. Abdullah Ebû Bekr, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1404.
- İbnü'l-Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz.
- İdrisî, Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî, *el-Bahru'l-Medîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- Karaman, Hayrettin vdğ., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara, 2007.
- Kattân, İbrâhîm, *Teysîru't-Tefsîr*, Matabiü'l-Cem'iyetü'l-İlmiyye el-Melikiyye, Ammân, 1983.
- Koç, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitâbiyât, Ankara, 2005.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1973.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, trc. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, B. Karlığa, Hikmet yay., İstanbul, tsz.
- Mâverdî, Ebu'l-Hüseyn Ali b. Muhammed b. Hubeyb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdu'l-Maksûd b. Abdu'r-Rahîm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen, Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnân, 2003.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. El-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392.
- Neysâbü'rî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ebu'l-Hüseyn Ali b. el-Hüseyn, *Bâhiru'l-Burhân fî Me'âni Müşkilâti'l-Kur'ân*, thk. Suâd bn. Sâlih b. Saîd Bâbekî, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 1998.
- Neysâbü'rî, Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. El-Hüseyn el-Kummî, *Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibü'l-Furkân*, thk. eş-Şeyh Zekeriyya Umeyrân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Düşün Yay., İstanbul, 2011.

- Râgıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kılânî, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, tsz.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer et-Temîmî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdülkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, thk. Mahmûd Hâtır, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 1995.
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. el-İmam Ebû Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru Hicr, Mısır, tsz.
- Şenkîfî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr, *Advâu'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, 1414.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2000.
- Tatlı, Bekir, *Âyet ve Hadislerle İsrâ ve Mi'raç Olayı*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 2008.
- Toprak, M. Faruk, "Klasik Arap Şiir Ve Nesrinde En Sık Rastlanan Yeminler", Nüsha, Yıl: II, Sayı: 7, Güz 2002.
- Turan, Abdülbaki, "Kur'ân-ı Kerîm'deki Yeminler (Aksâmu'l-Kur'ân)", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 2, Konya, 1986.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Haki Dîni Kur'ân Dili*, Bedir Yay., İstanbul, 1993.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1957.

